

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Hispanistika

Diplomová práce

Bc. Dominika Machová

Středověká společnost v díle *Hrabě Lucanor*

Medieval society in *Tales of Count Lucanor*

Poděkování

Za odborné vedení, pomoc a podnětné rady nejen k diplomové práci děkuji svému vedoucímu práce, doc. Juanu Sánchezovi, Ph. D. Dále bych za podporu během celého studia ráda poděkovala své rodině a přátelům, kteří mi byli vždy oporou.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 9. prosince 2022

Bc. Dominika Machová

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá středověkou společností v díle *Hrabě Lucanor*. Zkoumá společenskou a politickou situaci Španělska v dané době. Vysvětluje zařazení díla do literárního kontextu a věnuje se také literárním vzorům, které dílo Juana Manuela ovlivnily, například *Disciplina clericalis* (Výchova žáků). V díle *Hrabě Lucanor* najdeme prvky didaktické i beletristické. Autor řeší problém dobra a mravních hodnot, čímž se zároveň dostává k psychologickému rozměru díla a zkoumání duševního rozpoložení jednotlivých postav, což je také předmětem této práce.

Klíčová slova

Don Juan Manuel, El Conde Lucanor, společnost, středověk, španělská literatura

Abstract

The subject of this thesis is the examination of the medieval society as portrayed in *Tales of Count Lucanor*. It explores the social and political situation in Spain during that time, explains its literary context, while also considering the literary influences that impacted Juan Manuel's work, such as *Disciplina clericalis*. *Tales of Count Lucanor* displays both didactic and fictional elements. In his work, the author explores moral values and the issue of "goodness", which lends this literary text its psychological dimension, leading to the exploration of the mental states of individual characters; this is also one of the focal points of this thesis.

Key words

Don Juan Manuel, Tales of Count Lucanor, society, Middle Ages, Spanish literature

Obsah

1	Úvod	6
2	Juan Manuel.....	8
3	Literární vzory	15
3.1	Kalíla a Dimna	23
3.2	Disciplina clericalis	29
4	Postavy	34
4.1	Historické postavy.....	36
4.2	Rádce Patronio	40
4.2.1	Humor	42
4.3	Hrabě Lucanor.....	47
4.4	Postavy zvířat	51
5	Autobiografické prvky.....	55
6	Závěr.....	58
7	Resumé	60
8	Resumen	61
9	Bibliografie.....	62

1 Úvod

Tato diplomová práce se zabývá dílem *Hrabě Lucanor* od španělského spisovatele Juana Manuela. Cílem práce je nejprve objasnit, která literární díla sloužila jako zdroj inspirace pro tvorbu Juana Manuela, a ukázat, jakým způsobem autor z těchto děl čerpá náměty pro svou tvorbu. Dále se práce zaměřuje na postavy vystupující v knize *Hrabě Lucanor*. Ukazuje, proč je rozmanitost postav v díle tak velká. Skrze postavy si přiblížíme některé z příběhů, které autor vybral do svého díla, a seznámíme se s celkovým přístupem Juana Manuela k literární tvorbě.

Juan Manuel je jedním z nejvýznamnějších spisovatelů španělské středověké literatury, známý především pro svou schopnost vkusně spojovat didaktické a beletristické prvky ve svých dílech. Jeho hlavním cílem je předávat čtenářům správné morální hodnoty, ale neméně důležitý je i způsob, jakým to dělá. Na své autorské dílo je totiž Juan Manuel velmi hrdý a snaží se jako spisovatel neustále posouvat a vytvářet si svůj vlastní styl psaní.

V díle *Hrabě Lucanor* nám autor skrze širokou paletu postav představuje nejrůznější životní situace, do kterých se může dostat kdokoli z nás. Kniha je souborem takzvaných příkladů (exempel), které nám radí, jak se máme v dané životní situaci zachovat. Příběhy jsou ohraničené rozhovorem mezi hrabětem Lucanorem a rádcem Patroniem, což knize dodává na důvěryhodnosti. Kromě toho se na konci každého příkladu objevují i poučné verše, které si může čtenář lehce zapamatovat. Juan Manuel využil do svého díla postavy ze všech sociálních vrstev středověké společnosti, protože se chtěl přiblížit k velkému množství čtenářů a zajistit si tak pro své dílo široké publikum. V knize se objevují i postavy zvířat, které jsou ale personifikované, čímž čtenářům umožňují, aby se s nimi při četbě lehce ztotožnili.

V této práci se podíváme na celkové zaměření literárního díla Juana Manuela a pečlivě rozebereme i literární vzory, které jeho tvorbu ovlivnily. Je totiž velmi pravděpodobné, že při četbě díla *Hrabě Lucanor* narazíme na příběhy, které už v nějaké podobě známe. Je to tím, že autor náměty často čerpal ze slavných povídkových sbírek, které se rovněž dochovaly do dnešní doby. Dále nás

budou zajímat postavy objevující se v knize a nezapomeneme si představit některé z příběhů, které Juan Manuel do svých příkladů vybral. Podíváme se i na to, jakým způsobem do díla zapojuje autor sám sebe. Díky tomu získáme podrobnou analýzu díla, které zásadně ovlivnilo španělskou středověkou tvorbu.

2 Juan Manuel

Juan Manuel, autor knihy *Hrabě Lucanor* (*Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor e de Patronio*, 1335), se narodil v Escaloně v Toledské provincii v roce 1282. Již od útlého věku vnímá politické dění ve své zemi, neboť je synem infanta Juana Manuela a zároveň synovcem krále Alfonse X. Velmi brzy po jeho narození mu však otec umírá a brzká smrt poté zasáhne i jeho matku. Na jaře 1294, když je Juanu Manuelovi dvanáct let, je králem poprvé poslán do Murcie, aby tam hájil hranici proti Arabům. Od té doby se ho politický život začíná dotýkat stále více. Ožení se s dcerou aragonského krále a v roce 1319 je jmenován jedním ze tří regentů. Král Ferdinand IV. totiž umírá velmi náhle, když je budoucímu následníkovi trůnu, Alfonsovi XI., teprve jeden rok. Vládu proto přebírají regenti.¹ V roce 1319 regentství získává Juan Manuel, dále bratr Fernanda IV., Petr Kastilský, a Marie z Moliny, babička mladičkého Alfonse XI. Petr Kastilský velmi brzy umírá a dalším regentem je jeho bratr, Filip Kastilský, společně s Juanem Jednookým². Všichni regenti mezi sebou navzájem bojují o moc. Roku 1325 je ve svých čtrnácti letech Alfons XI. uznán plnoletým.³ Později je Juan Manuel povolán králem Alfonsem XI. do čela španělského vojska v bojích proti Muslimům.⁴ Postava Juana Manuela je pro španělské dějiny tedy důležitá nejen z pohledu literatury, ale také díky jeho působení v politickém životě a na bitevním poli.

O období regentství Juana Manuela se můžeme dočíst i ve slavné středověké básni o Alfonsovi XI., *Poema de Alfonso Onceno*.

Estando todos delante	Všichni byli přítomni
Luego por tutor fue puesto	Potom byl regentem zvolen
Don Felipe el infante,	Infant don Filip,
E don Iohan el tuerto.	A don Juan Jednooký.

El otro ffue don Iohan,	Další byl don Juan,
-------------------------	---------------------

¹ KULT, Luděk. Juan Manuel a jeho „Hrabě Lucanor“. In Manuel, Juan. *Hrabě Lucanor*. Přel. Luděk Kult. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 11.

² Juan de Haro, přezdívaný Juan el Tuerto.

³ SOTELO, Alfonso I. Introducción. In Manuel, Don Juan. *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor e de Patronio*. Ed. Alfonso I. Sotelo, Madrid: Cátedra, 2020, s. 19–20.

⁴ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 11.

Ffijo del infante don Manuel.	Syn infanta dona Manuela.
Este fecho todos han	Tento skutek všichni považovali
Por firme e por fiel.	Za pevné rozhodnutí.
E que todos ffesiesen mandado	Aby všichni poslouchali
De la rreyna donna María,	Královnou doňu Marii,
El pleito ffue otorgado	Proces byl odsouhlasen
Por toda la toturia.	Od všech regentů.
Los tutores a las tierras	Regenti do zemí
Se fueron quanto podian,	Odešli hned jak mohli,
Non dexaron faser guerras	Nepřestali vést války
Bien asy commo ssolian. ⁵	Přesně jak měli ve zvyku. ⁶

K literárnímu citění měl Juan Manuel velmi blízko díky své rodové tradici. Naučil se latinsky a arabsky, zajímal se o přírodní vědy, ale i o dějiny a soudobou společnost. Také byl ve styku s církví, protože jeho švagr byl biskup. Později založil klášter pro dominikány. Rodinná tradice, vzdělání a osobní zájmy ho tedy přivedly k literatuře světské i církevní, psané španělsky, latinsky a arabsky. Víme tak, že Juan Manuel se vzdělával v oblasti přírodních věd, historie, literatury a pravděpodobně i v oblasti hudby. Díky své účasti v bitvách ovládal i umění vojenské a lov. Zájmy Juana Manuela byly velmi široké, proto bychom ho mohli označit za typ předrenesančního člověka, který ovládal mnoho dovedností, při nichž se neustále zdokonaloval i ve znalosti lidí, což poté využil při psaní svých děl.⁷

Mezi životem a tvorbou Juana Manuela je patrný jistý nesoulad. Dalo by se říci, že měl v sobě dvě různé osobnosti. První, která byla zodpovědná za jeho chování ve společnosti, a druhou, která byla spisovatelem. Jako kdyby jedna osobnost žila život Juana Manuela a druhá byla hloubavou postavou zaznamenávající jeho myšlenky. Způsob jeho života se totiž mnohdy neshodoval

⁵ *Poema de Alfonso Onceno, rey de Castilla y de León*. Ed. Tomás Antonio Sánchez, Pedro José Pidal, Florencio Janer. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2008, s. 479. [on-line] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcp8499>>

⁶ Vlastní orientační překlad.

⁷ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 12.

s myšlenkami, které předával ve svých dílech.⁸ Často se choval jako nemilosrdný válečník, ale s přibývajícím věkem se stále více přibližoval k mravním hodnotám, na které kladl důraz při své tvorbě.⁹

Podle autora českého překladu díla *Hrabě Lucanor*, Luděk Kulta, bychom mohli dílo Juana Manuela rozdělit na dvě skupiny, na beletristická a nauková díla. Do první skupiny však Luděk Kult řadí pouze *Hraběte Lucanora* a ztracenou *Knihu básní* (Libro de los Cantares). Druhá skupina, nauková, je podle něj ale velmi početná. Mezi didaktická díla Juana Manuela patří: *Knih o stavech čili Knih princova* (El Libro de los Estados o El Libro del Infante), *Knih o rytíři a zemanovi* (El Libro del Caballero et Escudero), *Knih napomenutí a rad* (El Libro de los Castigos e Consejos), *Druhy lásky* (Maneras de amor) a tři díla ztracená: *Knih o rytířství* (El Libro de la Caballería), *Knih mudrců* (El Libro de los Sabios) a *Knih o hraběti* (El Libro del Conde). Ve svých dílech se Juan Manuel zabýval i historií, a to ve *Zkrácené kronice* (Crónica abreviada) a *Úplné kronice* (Crónica complida). Náboženský námět mají díla *Pojednání o dominikánech* (Tractado de los Frailes predicadores) a *Pojednání o Panně Marii* (Tractado de Sancta María). Poetikou se zabýval ve ztracené knize *Pravidla o tom, jak psát básně* (Reglas de como se debe trobar). Výčet děl Juana Manuela uzavírá *Knih o lovu* (El Libro de la Caza), ztracená *Knih o nástrojích* (El Libro de los Engennos) a autobiografický traktát *Pojednání o erbu* (Tractado de las Armas).¹⁰ Definovat tvorbu Juana Manuela a rozdělit ji do skupin ale není tak jednoduché. Luděk Kult zvolil pro zjednodušení dvě skupiny, naukovou a beletristickou. Na toto rozdělení se ale nemůžeme zcela spoléhat, protože didaktismus je přítomný v celém díle Juana Manuela, takže i v *Hraběti Lucanorovi* nalezneme kromě beletristických prvků také prvky didaktické. Naopak *Knih o stavech*, která je řazena mezi díla nauková, by mohla být zahrnuta i mezi díla beletristická, protože obsahuje smyšlený příběh. Předchozí výčet nám tedy může velmi dobře sloužit jako seznam děl Juana Manuela, ale při rozdělování tvorby do skupin musíme být více opatrní a přesnější.

⁸ GIMÉNEZ SOLER, Andrés. *Don Juan Manuel. Biografía y estudio crítico*. Zaragoza: Tip. La Académica, 1932, s. 119. [on-line] [cit. 2022-09-10] Dostupné z:

<https://bibliotecavirtual.aragon.es/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=3706397>

⁹ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 22–23.

¹⁰ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 12–13.

Celé literární dílo Juana Manuela vzniklo pravděpodobně mezi lety 1325–1340. Datace jednotlivých děl je velmi obtížná, přesně datovaná máme pouze dvě díla: *Hrabě Lucanora*, který byl dopsán 12. června 1335, a *Knihu o stavech*, kterou autor dokončil 22. května 1330. Juan Manuel si přál, aby jeho dílo bylo dochováno, a proto uložil opis celého svého díla do peñafieldského kláštera.¹¹ Tento klášter byl ale později zasažen požárem, proto se část tvorby Juana Manuela vůbec nezachovala a je pro nás do dnešní doby neznámá.

Literární kritici se opakovaně shodli na skutečnosti, že Juan Manuel je prvním kastilským spisovatelem, který si plně uvědomuje svoji úlohu. Má jasné povědomí o tom, co obnáší být spisovatelem, a především se snaží své dílo neustále zdokonalovat. Také byl první, kdo se snažil své spisy uchovat v původní formě. Sám je opravoval a uložil je do již zmíněného peñafieldského kláštera, jelikož chtěl, aby se jeho dílo interpretovalo přesně a v původním znění. Na své spisy byl hrdý a literaturu bral jako možnost, jak se proslavit.¹²

Celkové zaměření díla Juana Manuela je především didaktické. Chce, aby knihy prospěly lidem, kteří nejsou příliš vzdělaní ani příliš moudří. Nepředpokládá, že jeho dílo budou číst čtenáři, kteří umí latinsky, a proto také píše v jazyce románském.¹³ Záměrem Juana Manuela je vzdělávat běžné obyvatelstvo, chce promlouvat k co nejširšímu počtu čtenářů, proto neusiluje o psaní složitěho textu, ale píše lehce pochopitelné příběhy lidovým jazykem. Uvědomuje si, že každý člověk je jiný a svým způsobem jedinečný, proto se snaží psát stylem, který by se mohl líbit co nejvíce lidem. I kvůli tomu do své knihy zařazuje například humor. Dílo by mělo čtenářům zvednout náladu a zároveň je něco nového přiučit, aniž by sami museli vyvíjet příliš velké úsilí. K této skutečnosti, že lidé jsou opravdu rozmanití, se autor vyjadřuje i v prologu ke knize *Hrabě Lucanor*.

Entre muchas cosas estrañas e maravillosas que nuestro Señor Dios fizo, tovo por bien de fazer una muy maravillosa; ésta es, que de quantos omnes en el mundo son, non a uno que semeje a otro en la cara; ca commo quier que todos los omnes an essas mismas cosas en la cara, los unos que los otros, pero las caras en sí mismas non semejan las unas a las

¹¹ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 13.

¹² SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 25.

¹³ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 13–14.

otras. E pues en las caras, que son tan pequeñas cosas, ha en ellas tan grant departimiento, menor maravilla es que aya departimiento en las voluntades e en las entenciones de los omnes. E assí fallaredes que ningún omne non se semeja del todo en la voluntad nin en la entención con otro. E fazervos he algunos enxiemplos porque lo entendades mejor. Todos los que quieren e desean servir a Dios, todos quieren una cosa, pero non lo sirven todos en una manera: que unos le sirven en una manera e otros en otra.¹⁴

(Mezi mnoha zvláštními a podivuhodnými věcmi, které učinil náš Pánbůh, pokládal za dobré učinit jednu věc obzvlášť podivuhodnou, a to tu, že kolik je na světě lidí, není mezi nimi žádný, který by se v tváři docela podobal druhému; neboť jakkoli mají všichni lidé, jedni jako druzí, v tváři tytéž věci, přece tváře samy se jedny druhým nepodobají. A když v tvářích, které jsou tak malé, je tak velká rozdílnost, je méně ku podivu, že je rozdílnost ve vůli a úmyslech lidí. A tak shledáte, že se žádný člověk ve vůli ani v úmyslech nepodobá docela druhému. A dám vám několik příkladů, abyste to líp pochopili. Všichni ti, kteří chtějí a přejí si sloužit Bohu, chtějí všichni totéž, avšak neslouží mu všichni týmž způsobem, neboť jedni mu slouží tak a druzí onak.)¹⁵

Autor dále pokračuje v objasnění, že žádný člověk nedělá věci stejným způsobem jako někdo jiný. Všichni dělají podobné věci, ale nikdy se nedá říct, že by o svých aktivitách smýšleli stejně a dělali je totožně. Lidé vypadají každý jinak, mají různý charakter, jiné úmysly, rozdílně si věci vykládají a odlišně reagují ve stejných situacích. Všichni jsou ale stejní v jedné věci, lépe chápou to, co se jim líbí. Z tohoto důvodu se Juan Manuel snažil, aby se jeho kniha lidem líbila a mohla tak mít na společnost co největší vliv. Jeho zodpovědností tedy bylo podat poučné příběhy takovým způsobem, aby se zalíbily co možná nejvíce lidem. Autor chtěl, aby lidé využili jeho knihu ke službě Bohu, ke svému prospěchu a ke spáse svých duší.

V následující ukázce z předmluvy si můžeme všimnout i jeho strachu z dochování díla v jiném než originálním znění.

E porque don Johan vio e sabe que en los libros contesçen muchos yerros en los trasladar, porque las letras semejan unas a otras, cuidando por la una letra que es otra, en escriviéndolo, múdase toda la razón e por aventura confóndesse, e los que después fallan

¹⁴ MANUEL, Don Juan. *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor e de Patronio*. Ed. Alfonso I. Sotelo, Madrid: Cátedra, 2020, s. 73.

¹⁵ MANUEL, Juan. *Hrabě Lucanor*. Přel. Luděk Kult. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 30.

aquello escripto, ponen la culpa al que fizo el libro; e porque don Johan se reçeló desto, ruega a los que leyeren qualquier libro que fuere trasladado del que él compuso, o de los libros que él fizo, que si fallaren alguna palabra mal puesta, que non pongan la culpa a él, fasta que bean el libro mismo que don Johan fizo, que es emendado, en muchos logares, de su letra.¹⁶

(A protože don Juan viděl a ví, že se v knihách stanou mnohé omyly, když jsou opisovány, neboť písmena se podobají jedno druhému a lidé pokládají jedno za druhé, takže se celá věc při psaní obmění a třeba poplete a ti, kteří pak najdou, co bylo napsáno, přikládají vinu tomu, kdo knihu napsal, a protože se toho don Juan bojí, žádá všechny, kteří budou čísti kteroukoli knihu, která byla opsána z toho, co on složil, nebo z knih, které sepsal, najdou-li nějaké nevhodné slovo, aby nedávali vinu jemu, dokud neuvidí tu knihu, kterou sepsal don Juan a která je na mnoha místech opravena jeho písmem.)¹⁷

Z textu je patrné, že se Juan Manuel snaží své dílo neustále zdokonalovat a uchovat ho v té nejlepší možné formě. Osud mu však v jeho záměru nebyl nakloněn a pečlivě uschované spisy zničil požár. Dochovaly se sice nějaké kopie z různých zdrojů, ale některé části díla Juana Manuela se ztratily už navždy.¹⁸

Dílo Juana Manuela je poučné pro velké množství čtenářů, protože mluví o celé společnosti a zasahuje do mnoha různých naukových oborů. Díky tomu mohl autor předpokládat široké uplatnění svých knih a využít znalosti obyvatel Španělska z různých vrstev společnosti. Sám se vyjadřoval, že vědění je nejlepší věcí na světě, a proto je dobré ho zapisovat. Ve svém díle píše o téměř všech sociálních třídách obyvatelstva. V knihách vystupuje císař, papež, král, šlechtici, kaplani, rytíři, různí úředníci a obchodníci, ale i obyčejní zemědělci. Autor má mimořádnou schopnost vysvětlovat lidské počínání právě proto, že se pohybuje mezi tolika rozdílnými lidmi a zná mnoho odlišných lidských vlastností, jelikož každý jednotlivý člověk má jinou povahu, stejně jako autorovy postavy v knihách.¹⁹

¹⁶ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 72.

¹⁷ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 29.

¹⁸ ALBORG, Juan Luis. *Historia de la literatura española*. Tomo I: Edad Media y Renacimiento. Madrid: Gredos, 1992, s. 283.

¹⁹ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 14–15.

Juan Manuel chtěl mít svůj vlastní literární styl²⁰, přesto však jeho tvorba sleduje určitou literární tradici a inspiruje se u dřívějších autorů. V následující kapitole se tak podíváme na některé z knih a autorů, které využil při hledání svého vlastního stylu a od kterých se nechal inspirovat při volbě námětů svých děl.

²⁰ ALBORG, Juan Luis. Op. cit., 1992, s. 283.

3 Literární vzory

Počátky kastilské literární prózy bývají spojovány s králem Alfonsem X, zvaným Učený, který se zasloužil o mimořádný rozvoj španělské kultury. Vždy býval ve středu kulturního dění a díky němu se ve Španělsku také udály významné kulturní činy. Jedním z hlavních přínosů byla jeho snaha o systematické využití plodů arabské vzdělanosti. Shromáždil kolem sebe mnoho učenců, kteří na jeho dvoře pomáhali s uskutečňováním překladů. Byl prvním, kdo se snažil vše zapisovat již v jazyce kastilském, nikoli latinském, jak tomu dříve bývalo zvykem. Zároveň byl Alfons X. prvním významným spisovatelem z řad aristokracie.²¹ Snažil se psát pouze v kastilštině a vůbec nepoužívat latinismy. Juan Manuel si bral ze svého strýce příklad a vždy se snažil odlišit ryze kastilská slova od slov latinských. Latinismy využíval pouze tehdy, když je považoval za nutné v rámci pochopení textu, a v takovém případě svůj výběr slov jasně odůvodnil.²² Na svůj jazyk byl stejně pyšný jako na své dílo, proto se snažil oddělovat latinismy od kastilských výrazů tak pečlivě.²³

Juan Manuel převzal od svého strýce Alfonse X. nejen styl psaní, ale i záměr, za jakým účelem oba autoři tvořili. Chut' vzdělávat je charakteristická již od počátků kastilské prózy a Juan Manuel se od tohoto trendu nikterak nevzdaluje, pouze své literární umění prohlubuje a snaží se jako spisovatel posouvat stále vpřed.²⁴ Díky této skutečnosti *Hrabě Lucanor* nepředává ponaučení pouze v teoretickém výkladu, ale obsahuje i poučný příběh, tedy beletristický prvek.²⁵ Sám autor se vyjadřuje ke svému záměru spojit didaktické a beletristické prvky v prologu, z kterého je vybrána následující ukázka. Juan Manuel si přeje, aby jeho kniha předávala ponaučení a aby byla zároveň i zajímavá a příjemně se četla.

E a esta semejança, con la merçed de Dios, será fecho este libro, e los que lo leyeren si por su voluntad tomaren plazer de las cosas provechosas que ý fallaren, será bien; e aun los que lo tan bien non entendieren, non podrán escusar que, en leyendo el libro, por las palabras falagueras e apuestas que en él fallarán, que non ayan a leer las cosas

²¹ BĚLIČ, Oldřich. *Dějiny španělské literatury I*. Praha: SPN, 1964, s. 71–73.

²² ALBORG, Juan Luis. Op. cit., 1992, s. 283.

²³ ALBORG, Juan Luis. Op. cit., 1992, s. 288.

²⁴ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 37–38.

²⁵ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 15.

aprovechosas que son y mezcladas, e aunque ellos non lo deseen, aprovechase an dellas...²⁶

(A podobně bude z milosti boží napsána tato kniha; a těm, kteří ji budou číst, najdou-li z vlastní vůle zalíbení v užitečných věcech, které v ní shledají, bude to ku prospěchu, a i ti, kteří to tak dobře nepochopí, nebudou se moci vyhnout tomu, aby čtouce knihu pro slova přívětivá a příjemná, která v ní najdou, nečetli také užitečné věci, které do ní jsou přimíšeny; a i když si to nepřejí, budou jim ty věci ku prospěchu...)²⁷

Hrabě Lucanor je tvořen krátkými útvary, které jsou řazeny cyklicky, což odpovídá základní struktuře děl středověké literatury, především prózy. Delší celky jsou v této době neobvyklé, zvykem je k sobě řadit krátké útvary, které jsou propojené cyklicky. Tyto cykly jsou typické pro literaturu latinskou i pro literaturu národní. Pro vnější strukturu svého díla tedy zvolil Juan Manuel obvyklý postup.²⁸ Nechceme tím však říct, že by se ve středověké literatuře kolem období tvorby Juana Manuela vůbec nepsaly delší literární celky, i zde existují nějaké výjimky. V této době se totiž ve Španělsku začíná pomalu rozvíjet i delší prozaická tvorba, která do Španělska přichází z Francie. Příkladem nám může být španělský rytířský román *Knih o rytíři Zifarovi* (*Libro del caballero Zifar*). Tento rytířský román bývá datován kolem roku 1300, ale určit přesné datum napsání tohoto díla není lehkým úkolem.²⁹

Zajímavé je zaměřit se na konkrétnější formu uspořádání díla *Hrabě Lucanor*. Jedná se o povídky včleněné do dialogu, psané se záměrem ponaučení čtenáře. Kořeny této tradice najdeme až ve staré indické literatuře, která je bohatá na povídkové cykly obsahující dialog a didaktiku, dva charakteristické rysy díla *Hrabě Lucanor*. Jednou z nejznámějších sbírek tohoto typu je *Pančatantra*. Velká část příběhů z tohoto díla se promítla do arabské sbírky nazvané *Kalila a Dimna*, která byla přeložena do španělštiny v roce 1251 díky již zmíněné překladatelské činnosti za vlády Alfonse X. V této sbírce vede dialog král a jeho rádce, který využívá příklady ze života zvířat a lidí. Dalším významným dílem byla kniha *Disciplina clericalis*, dílo latinské literatury sledující orientální tradici. V této

²⁶ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 74–75.

²⁷ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 31.

²⁸ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 16.

²⁹ GONZÁLEZ MUELA, Joaquín. Introducción. In *Libro del caballero Zifar*. Ed. Joaquín González Muela, Madrid: Castalia, 1982, s. 19–20.

sbírce vypráví poučné příběhy otec svému synovi. Kapitoly obou těchto děl obsahují několik příběhů a didaktické prvky bývají vkládány do děje bez jasného řádu. Autor *Hraběte Lucanora* již však odděluje příběh a teoretické poučení, díky čemuž je jeho dílo mnohem přehlednější.³⁰

Juan Manuel měl určitě přístup ke knihám, které kolovaly na královském dvoře. Pravděpodobně nečetl originály, ale díky překladu se dostal ke zmíněným knihám, které sledovaly orientální tradici. Díky prostředí, ve kterém se pohyboval, mohl také mnoho příběhů znát z vyprávění a nemusel je tedy přímo číst, aby se jimi inspiroval. Pro arabskou literaturu bylo typické zdůrazňovat především prvky světské, na rozdíl od indické literatury, kde byly nejdůležitější prvky náboženské. Kromě toho se arabská literatura zaměřovala také na mravní hodnoty a správné morální usuzování, což je jedno z hlavních témat *Hraběte Lucanora*.³¹

Juan Manuel označuje příběhy z díla *Hrabě Lucanor* za exempla (příklady). Exemplum je obvyklý útvar středověké epicko-didaktické prózy. Byl využíván spisovateli i církevními kazateli. Během třináctého a čtrnáctého století se ve Španělsku čím dál více rozvíjí činnost kazatelská a učitelská. Juan Manuel byl v blízkém kontaktu s dominikánským řádem, který exempla hojně využíval, proto mu je tento vzor tak blízký.³²

Díla, která Juana Manuela inspirovala po stránce kompoziční, často sloužila jako vzor i pro výběr námětu jednotlivých příběhů. Obvyklým zdrojem jsou díla, ke kterým měl autor ve Španělsku přístup, čerpal tedy především ze španělské a arabské historie i současnosti. Občas se inspiroval francouzskými a italskými díly, náboženskými sbírkami, z *Ezopových bajek* a náměty pocházejícími z Orientu. S příběhy, které ho inspirovaly, autor pracuje aktivně. Častá je aktualizace místní a časová, například přesun povídky z Indie do současných evropských měst. Dále autor povídky oživuje situačně a nejzajímavější je, že jeho dílo má i psychologický rozměr. To vidíme například v povídce o havranovi a lišce, kterou známe z *Ezopových bajek*, kde je však

³⁰ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 16–18.

³¹ MARÍN, Diego. El Elemento Oriental en D. Juan Manuel: Síntesis y Revaluación. *Comparative Literature*, 1955, vol. 7, no. 1, s. 1–14. [on-line] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/1769057>>

³² KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 17.

příběh mnohem jednodušší a kratší.³³ *Ezopovy bajky* měly vždy několik různých verzí. Sám Ezop je totiž nikdy nezapsal, předával je pouze ústně a to v prozaické podobě. Mnozí zapisovatelé jeho bajek je tedy různě obměňovali, někteří je dali do veršů a jiní si upravili příběh. Jádro příběhu bývalo ale vždy stejné a bajky se i nadále nejvíce předávaly ústním podáním.³⁴ V dnešní době známe bajku o havranovi a lišce například ve verzi od Rudolfa Kuthana, který ji přeložil z řečtiny.

Kdys přilét na strom havran; sýr měl v zobáku.

Tu šelma lišák po tom sýru zatouží,

i šálí ptáka takovouto promluvou:

„Máš krásnou perut', bystré oko, havrane,

máš prsa jako orel, šiji nádhernou

a silou drápů všechny dravce překonáš;

tím větší škoda, že jsi němý: nemáš hlas!“

Tou chvalořečí zpyšněl havran ješitný

a zakrákoral; sýr mu vyklouz ze zobce,

a lišák už jej držel. Dodá jízlivě:

„Ach nejsi němý, zvukný hlas máš, havrane!

Máš všechno možné, všechno – jenom rozum ne.“³⁵

V době Juana Manuela byly ve Španělsku známé bajky zapsané Phaedrem. Žil v Římě, byl to Řek píšící latinsky v první polovině 1. století našeho letopočtu. Do dnes se dochovalo 134 bajek podepsaných Phaedrovým jménem. Phaedrus sepsal několik knih, v první knize se charakterizoval jako překladatel Ezopa, ale už od druhé knihy sám uváděl, že Ezopa nejen překládá, ale i doplňuje. Phaedrus využívá básnickou řeč, ale v mnohém připomíná spíše prózu, jelikož se snaží svou tvorbu čtenářům předávat jednoduše a srozumitelně, stejně jako jeho řecký vzor Ezop, který zvolil přístup prozaický. Phaedrus bajku často začínal morálním poučením, za kterým následoval příběh, tedy volil opačný postup než ten, na který jsme zvyklí dnes.³⁶ Hned v první knize Phaedrových bajek se objevuje výše

³³ KULT, Luděk. Op. cit., 1961, s. 18–19.

³⁴ LEPAR, František. *Bajky aisópovské*. Jičín: Kněhkupectví Jana Paška, 1881, s. 44–46.

³⁵ EZOP. *Ezopovy bajky*. Přel. Rudolf Kuthan. Praha: Mladá fronta, 1975, s. 22.

³⁶ BARTOŇKOVÁ, Dagmar. Bajka v antice. In *Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda, 1976, s. 13–19.

zmíněný příběh o havranovi a lišce. Bajku si uvedeme v překladu Václava Bahníka.

Kdo raduje se, když ho chválí lichotník,
ten pozdě lituje, když trest ho postihne.

Vzal havran z okna sýr a na vysoký strom
s ním vyletěl, tam chtěl si na něm pochutnat.

Spatří ho liška, lichotivě promluví:

„Jak krásně leskne se tvé peří, havrane!

Jak půvabnou máš postavu, jak krásnou tvář!

Teď kdybys ještě hlas měl, z ptáků první jsi.“

Chce hlupák havran ukázat, že má i hlas,

sýr ze zobáku pustí, liška mazaná

nemešká, dychtivými zuby chňapne jej.

Teď teprve havran zplakal nad svou hloupostí.³⁷

Phaedrus přebásnil *Ezopovy bajky* za použití šestistopých veršů, využíval jambický senár, který se jako metrický útvar nejvíce blíží hovorové řeči. Důležitá pro něj byla stručnost, výstižnost a pádnost.³⁸

Juan Manuel využívá námět s liškou a havranem v „Příkladu V: O tom, co se stalo lišce s havranem, který měl v zobáku kus sýra“ (Exemplo V: De lo que contesció a un raposo con un cuervo que tenía un pedaço de queso en el pico). Autor dává přednost próze, verše se v příkladu objevují pouze na úplném konci, a to ve formě krátkého mravního ponaučení. Příběh Juana Manuela je mnohem

³⁷ PHAEDRUS. Phaedrovy bajky. Přel. Václav Bahník. In *Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda, 1976, s. 273. Originál v PHAEDRUS. *Fabulae Aesopiae*. Ed. J. G. S. Schwabii. Londýn: A. J. Valpy, A. M., 1822, s. 68–71:

Qui se laudari gaudent verbis subdolis,
Sera dant pænas turpes pænitentia.
Cum de fenestra Corvus raptum caseum
Comesse vellet, celsa residens arbore ;
Hunc vidit Vulpis, deinde sic cæpit loqui :
O qui tuarum, Corve, pennarum est nitor !
Quantum decoris corpore et vultu geris !
Si vocem haberes, nulla prior ales foret.
At ille stultus, dum vult vocem ostendere,
Emisit ore caseum ; quem celeriter
Dolosa Vulpis avidis rapuit dentibus.
Tum demum ingemuit Corvi deceptus stupor.

³⁸ BARTOŇKOVÁ, Dagmar. Op. cit., 1976, s. 14–15.

rozvinutější. Začíná úvodní částí, kde promlouvá hrabě Lucanor se svým rádcem Patroniem a žádá ho o radu.

—Patronio, un omne, que da a entender que es mi amigo, me començó a loar mucho, dándome a entender que avía en mí muchos complimentos de onrra e de poder e de muchas vondades. E de que con estas razones me falagó quanto pudo, movióme un pleito, que en la primera vista, segund lo que yo puedo entender, que paresçe que es mi pro.³⁹

(„Patronio, jeden člověk, který dává najevo, že je mým přítelem, mě začal velmi chválit, dáváje na srozuměnou, že je mnoho dokonalosti v mé cti, moci a dobrotě. A zatím co mi těmi řečmi lichotil, jak uměl, přemlouval mě k činu, který se mi na první pohled, pokud tomu rozumím, zdá být na prospěch.“)⁴⁰

Po popsání situace, se kterou si hrabě Lucanor neví rady, začíná rádce Patronio vyprávět, co se stalo havranovi s liškou. Situaci hraběte přirovnává k situaci havrana, čímž chce hraběte poučit, aby neudělal stejnou chybu jako tehdy havran. Příběh o lišce s havranem je propracovanější, obsahuje více děje a obě personifikovaná zvířata mají propracovanou i psychologickou stránku osobnosti. Liška chválí havrana opravdu dlouze a ke svým pochvalným řečem si vymyslí i kratší příběh. Její záměr je stále stejný, chce získat sýr, který havran drží v zobáku.

—Don Cuervo, muy gran tiempo ha que oí fablar de vos e de la vuestra nobleza, e de la vuestra apostura. E commo quiera que vos mucho busqué, non fue la voluntat de Dios, nin la mi ventura, que vos pudiesse fallar fasta agora, e agora que vos veo, entiendo que a mucho más bien en vos de quanto me dizían. E porque veades que non vos lo digo por lesonja, tan bien commo vos diré las aposturas que en vos entiendo, tan bien vos diré las cosas en que las gentes tienen que non sodes tan apuesto. Todas las gentes tienen que la color de las vuestras péñolas, e de los ojos e del pico, e de los pies, e de las uñas, que todo es prieto, e por que la cosa prieta non es tan apuesta commo la de otra color, e vos sodes todo prieto, tienen las gentes que es mengua de vuestra apostura, e non entienden cómo yerran en ello mucho; ca commo quier que las vuestras péñolas son prietas, tan prieta e tan luzia es aquella pretura, que torna en india, commo péñolas de pavón, que es la más fremosa ave del mundo...⁴¹

³⁹ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 100.

⁴⁰ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 50.

⁴¹ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 101–102.

(„Už dávno, pane havrane, jsem slyšela mluvit o vás, o vaší ušlechtilosti a o vaší kráse. A ačkoli jsem vás hodně hledala, nebyla ani vůle boží, ani jsem neměla to štěstí, abych vás mohla nalézt, a teď, když vás vidím, pozoruji, že je na vás mnohem více dobrého, než mi říkali. A abyste viděl, že vám to neříkám jako lichotku, povím vám stejně o kráse, kterou na vás shledávám, jako o tom, co podle lidí na vás pěkného není. Všichni lidé mají za to, že barva vašeho peří, vašich očí, zobáku, nohou a drápů je černá, a protože to, co je černé, není tak pěkné jako to, co je jiné barvy, a protože vy jste celý černý, mají lidé za to, že to je nedostatek vaší krásy, a nechápou, jak příliš se v tom mýlí, neboť jakkoli je vaše peří černé, je jeho čern tak černá a tak lesklá, že přechází do modra jako peří páva, který je nejsličnějším ptákem na světě...“)⁴²

Část, kde liška chválí havrana, je v příběhu nejdelší. Dalo by se říci, že liška při své pochvalné řeči napodobuje známé techniky nejlepších řečníků. Lišky řeč je zřejmým příkladem toho, jak funguje jazyková zdvořilost. Pamatujme také na to, že záměrem Juana Manuela je udržení sociální rovnováhy a prohloubení srdečných vztahů mezi lidmi. Proto se ve svých příbězích vyhýbá konfliktní řeči a snaží se, aby se čtenáři mohli s postavami v příbězích identifikovat. Čtenář může obdivovat lišku, opovrhovat havranem, litovat havrana... Možností je mnoho, v každém případě se čtenář pomocí aktivní četby dostává do příběhu, který u něj vzbuzuje emoce a zamyšlení. Díky tomu si bude příběh dobře pamatovat a bude moci ponaučení využít ve svém životě.⁴³

Lišky pochvalná řeč na adresu havrana je proložena komentováním situace od rádce Patronia. Po skončení příběhu přichází vlastní rada Patronia pro hraběte Lucanora a závěr daného příkladu, který končí krátkým teoretickým poučením, jasně odděleným od původního příběhu. Toto poučení je ve formě veršů.

Al conde plogo mucho de lo que Patronio le dixo, e fizolo assí. E con su consejo fue él guardado de yerro.

E porque entendió don Johan que este exiemplo era muy bueno, fizolo escribir en este libro, e fizo estos viessos, en que se entiende avrewiadamente la entençión de todo este exiemplo. E los viessos dizen así:

Qui te alaba con lo que non es en ti,

⁴² MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 50–51.

⁴³ ORTIZ BALLESTEROS, Antonia María. Actualización didáctica de las fábulas: la integración de aprendizajes lingüísticos y literarios desde una perspectiva pragmática. *Lectura y Signo*, 2015, no. 10, s. 127–139. [on-line] [cit. 2022-11-06] Dostupné z: <<https://doi.org/10.18002/lys.v0i10.2654>>

sabe que quiere levar lo que as de ti.⁴⁴

(A hraběti se velmi líbilo, co mu Patronio řekl, a činil tak. A díky té radě se uchránil omylu.

A protože don Juan usoudil, že tento příklad je velmi dobrý, dal ho zapsat do této knihy a složil tyto verše, v nichž je zkráceně vyjádřen záměr celého tohoto příkladu. A verše říkají:

Kdo za to, co ty nemáš, chválí tě,
chce jistě o to, co máš, obrat tě.)⁴⁵

Na příkladu číslo pět o lišce s havranem jsme si ukázali, jak Juan Manuel pracoval s převzatými náměty. Původní příběh doplnil o dialog hraběte Lucanora s rádcem Patroniem, příhodu s liškou a havranem rozvinul, propracoval charakterové rysy obou zvířat a vše ukončil poučnými verši. V následujících podkapitolách více rozebereme, jak dílo *Hrabě Lucanor* ovlivnila díla *Kalíla a Dimna* a *Disciplina clericalis*. Tato dvě díla bývají totiž uváděna jako nejčastější zdroj inspirace Juana Manuela.

⁴⁴ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 103.

⁴⁵ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 52.

3.1 Kalíla a Dimna

Roku 1251 nechal Alfons X. pořídit překlad sbírky orientálních povídek zvaný *Kalíla a Dimna* (Libro del Calila e Dimna). Díky Alfonsovi X. přestává próza zastávat pouze funkci sdělení a začíná vyjadřovat umělecký záměr. Kastilská próza začíná pronikat do skutečné literární oblasti, výpravné slovesnosti, ale stále si uchovává své didaktické zaměření.⁴⁶

Původ knihy *Kalíla a Dimna* je opravdu zajímavý. Jak už bylo zmíněno, velká část příběhů pochází ze staroindické sbírky bajek a mravoučných příběhů *Pančatantry*, kterou kolem roku 570 nechal přeložit lékař krále Husrava I. ze sanskrtu do pehlevštiny, perského literárního jazyka. Později, kolem roku 750, pak tento překlad využil Abdalláh ibn al-Mukaffa, který knihu přeložil z perštiny do arabštiny.⁴⁷ Zmíněný arabský překlad byl předlohou pro překlad kastilský, který vznikl v roce 1251.⁴⁸

Knihy nese název podle první povídky, která je zároveň povídkou nejdelší. Kalíla a Dimna jsou jména dvou šakalů, kteří bydlí na královském dvoře u lva.⁴⁹ Příběhy jsou psány jako rozhovory mezi zvířaty, případně rozhovory mezi filozofem a králem. Nesou v sobě morální poučení, které je podané jak teoreticky, tak i prakticky, v podobě příkladů ze života. Morální ponaučení je užitečné pro překonávání všech obtíží v životě, je mířené především na běžné životní situace, za využití moudrosti i mazanosti.⁵⁰ Abdalláh ibn al-Mukaffa v úvodu ke knize říká, že cílem je knihu pochopit, vzít si z ní ponaučení a převést tento vzor chování do každodenního života.

Et por esto, qualquier ome que este libro leyere et lo entendiere llegará a la fin de su entencion, et se puede dél aprovechar bien, et lo tenga por enxemplo, et que lo guarde bien...⁵¹

⁴⁶ BĚLIČ, Oldřich. Op. cit., 1964, s. 74.

⁴⁷ MERINO, José María. Sobre esta versión. In *Calila y Dimna*. Ed. José María Merino, Madrid: Páginas de espuma, 2016, s. 12.

⁴⁸ BĚLIČ, Oldřich. Op. cit., 1964, s. 74.

⁴⁹ ALBORG, Juan Luis. Op. cit., 1992, s. 151.

⁵⁰ ALBORG, Juan Luis. Op. cit., 1992, s. 152.

⁵¹ *Calila e Dimna*. Ed. Juan Manuel Cacho Blecua, María Jesús Lacarra, Madrid: Castalia, 1984, s. 93.

(A potom, jestliže rozumný pochopí tuto knihu s její učeností, dočte ji až do konce a vezme si poučení z moudrosti v ní obsažené, měl by pak jednat podle toho, co se z ní naučil, aby z ní měl užitek, a vzít si ji jako vzor, od něhož by se nikdy neuchýlil.)⁵²

Orientální sbírky mají mnohem složitější strukturu než kniha *Hrabě Lucanor*. Juan Manuel se rozhodl své dílo napsat tak, aby bylo pro čtenáře přístupnější a četlo se s lehkostí. Hrabě Lucanor dostává na každou otázku odpověď od svého rádce Patronia v podobě jasně ohraničeného příběhu, který se už neprolíná s žádným dalším, což se u orientálních sbírek stávalo velmi často. Oproti tomu mají však u díla Juana Manuela postavy komplexnější osobnost a dají se lépe charakterizovat. Osobnost hraběte Lucanora i jeho rádce Patronia se vyvíjí, postavy už nefungují pouze jako jednoduchý představitel osoby s určitým společenským postavením, jak tomu je v případě krále a filozofa v knize *Kalíla a Dimna*.⁵³

Tendenci zjednodušit vyprávění a držet se lehké pochopitelné struktury příběhu vidíme v knize *Hrabě Lucanor* například v „Příkladu XIX: O tom, co se stalo havranům s výry“ (Exemplo XIX: De lo que contesçió a los cuervos con los búhos). Tento příklad byl inspirovaný kapitolou šest z knihy *Kalíla a Dimna* – „Kapitola o sovách a havranech“ (Capítulo VI: De los cuervos et de los búos). Obě verze příběhu vypráví o falešném přítelovi, který předstírá spojení a přátelství za účelem oklamání a způsobení škody svým nepřátelům.⁵⁴ V díle *Kalíla a Dimna* o tom vypráví celá dlouhá kapitola, do které je zasazeno několik dalších kratších příběhů. Juan Manuel se vyhýbá takto složité struktuře příběhu a svůj příklad zkracuje, zjednodušuje a dodává mu strukturu typickou pro všechny příklady v knize *Hrabě Lucanor*. Příklad tedy začíná žádostí hraběte Lucanora o radu, poté rádce Patronio vypráví příběh o tom, co se stalo výrům a havranům, který následně vztáhne na situaci hraběte Lucanora, a vše je zakončeno poučnými verši.

⁵² IBN AL-MUKAFFA, Abdalláh. *Kalíla a Dimna*. Přel. Jaroslav Oliverius, Praha: Gema Art, 2005, s. 61. Překlad se mírně liší kvůli různým edicím.

⁵³ CACHO BLECUA, Juan Manuel, LACARRA, María Jesús. El arte de narrar. In *Calila e Dimna*. Ed. Juan Manuel Cacho Blecua, María Jesús Lacarra, Madrid: Castalia, 1984, s. 34–35.

⁵⁴ BARROS, Michelle. Calila e Dimna y su transposición formal y temática en El conde Lucanor de Don Juan Manuel. *V Congreso Internacional de Letras*, Buenos Aires, Argentina, 2012. [online] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<http://eventosacademicos.filo.uba.ar/index.php/CIL/V-2012/paper/viewFile/2269/141>>

Kapitola šest v knize *Kalíla a Dimna* má cyklickou strukturu. Po úvodním dialogu mezi králem Dabšalím a filozofem Bajdabem začíná příběh tažením sov do boje proti havranům. Podobný je i závěr kapitoly, kdy havrani naopak letí zahubit sovy, aby se jim pomstili. Příběh je tedy ohraničený zásadními boji mezi havrany a sovami. Dále kapitola vysvětluje původ nepřátelství mezi oběma druhy zvířat, rozebírá jejich povahy a uvažuje nad způsobem oklamání nepřítele a důležitostí charakteru vůdce sov i vůdce havranů.⁵⁵ Kapitola o sovách a havranech z knihy *Kalíla a Dimna* je tedy mnohem rozsáhlejší než „Příklad XIX: O tom, co se stalo havranům s výry“ z knihy *Hrabě Lucanor*. I přes jasně viditelné odlišnosti v pojetí příběhu v jednotlivých knihách je ale zřejmé, že struktura děl je velmi podobná. V obou případech se nejprve objeví úvodní dialog postav obsahující otázku na konkrétní téma, v tomto případě se jedná o problémovou situaci na téma falešného přítele. Dialog poté vystřídá vyprávění příběhu, který se stal ve zvířecí říši. Tento příběh má za úkol objasnit otázky z úvodního dialogu a vylíčit možné následky, které by mohly nastat v případě špatného přečtení úmyslů druhých lidí. Autoři si pro ukázkou situace s falešným přítelem vybrali svět zvířat, který se dá k lidskému světu připodobnit opravdu snadno, a dokonce mohou být příhody ze zvířecího světa pro čtenáře zajímavější a lépe pochopitelné, což usnadní udržení pozornosti při četbě, následné zapamatování situace a využití poučného příkladu ve skutečném světě čtenářů.

Podívejme se nejprve na úvodní dialogy krále s filozofem, případně hraběte s rádcem. Kapitola o sovách a havranech v knize *Kalíla a Dimna* začíná následovně:

Dixo el rey al filósofo: —Ya entendí este enxemplo. Dame agora enxemplo del omne que se engaña en el enemigo que le muestra lealtad et amor.

Dixo el filósofo al rey: —El omne que es engañado por su enemigo, maguer que le muestre grand omildat et grand amor et grand lealtad, si se segura en él, contesçerle a lo que contesçió a los búhos et a los cuervos.

Dixo el rey: —¿Et cómmo fue eso?⁵⁶

(Pravil král Dabšalím filozofu Bajdabovi: «Vyprávěl jsi mi podobenství o věrných přátelích, kteří si vzájemně pomáhají a milují se. Pověz mi teď, uznáš-li za vhodné,

⁵⁵ BARROS, Michelle. Op. cit., 2012.

⁵⁶ *Calila e Dimna*. Op. cit., 1984, s. 224.

podobnosti o nepříteli, jímž se nesmíme nechat oklamat, i kdyby ukazoval navenek hezkou tvář a pokoru.»

Filozof řekl: «Kdo se nechá podvést úskočným nepřítelem, jehož záštiplnost je známá, toho potká, co potkalo havrany.»

«A jak to bylo?» zeptal se král.)⁵⁷

Nyní si pro porovnání uvedeme úvodní dialog Příkladu XIX z knihy *Hrabě Lucanor*.

Fablava un día el conde Lucanor con Patronio, su consejero, e díxol:

Patronio, yo he contienda con un omne muy poderoso; e aquel mio enemigo avía en su casa un su pariente e su criado, e omne a quien avía fecho mucho bien. E un día, por cosas que acaesçieron entre ellos, aquel mio enemigo fizo mucho mal e muchas desonras aquel omne con quien avía tanto debdos. E veyendo el mal que avía reçebido e queriendo catar manera cómmo se vengasse, vínose para mí, e yo tengo que es muy grand mi pro, ca éste me puede desengañar e aperçebir en cómmo pueda más ligeramente fazer daño aquel mio enemigo. Pero, por la grand fiuza que yo he en vos e en el vuestro entendimiento, ruégovos que me consejedes lo que faga en este fecho.

—Señor conde Lucanor —dixo Patronio—, lo primero vos digo que este omne non vino a vos sinon por vos engañar; e para que sepades la manera del su engaño, plazerme ía que sopiéssedes lo que contesçió a los búhos e a los cuervos.

El conde le rogó quel dixiesse cómmo fuera aquello.⁵⁸

(Rozmlouval jednoho dne hrabě Lucanor s Patroniem, svým rádcem, a povídal mu:

„Patronio, vedu spor s jedním velmi mocným člověkem. A tento můj nepřítel měl ve svém domě jakéhosi příbuzného a sluhu, člověka, kterému udělal mnoho dobrého. A kvůli něčemu, co se mezi nimi stalo, udělal mu ten můj nepřítel mnoho zla a hanby; a když ten člověk, s nímž byl tak úzce spjat, viděl, jakého zla se mu dostalo, a přemýšlel, jak by se pomstil, přišel ke mně; a já myslím, že mně to je velmi na prospěch, protože mě ten člověk může upozornit a poučit, jak bych mohl svému nepříteli snáze uškodit. Protože však mám velkou důvěru ve vás a ve váš rozum, prosím vás, abyste mi poradil, co bych měl v té věci udělat.“

„Pane hrabě Lucanore,“ pravil Patronio, „především vám pravím, že ten člověk k vám přišel jen proto, aby vás podvedl. A abyste věděl, jakého druhu je jeho podvod, rád bych, abyste zvěděl, co se stalo výrům a havranům.“

A hrabě ho požádal, aby mu řekl, jak to bylo.)⁵⁹

⁵⁷ IBN AL-MUKAFFA, Abdalláh. Op. cit., 2005, s. 171.

⁵⁸ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 146–147.

V překladu knihy *Kalíla a Dimna* se píše o sovách, kdežto v překladu díla *Hrabě Lucanor* čteme o výraech. Tato odlišnost je způsobena pouze odlišnou volbou slova jednotlivých překladatelů, ve španělských verzích jsou zvířata totožná.

Můžeme si všimnout, že úvodní dialog v knize *Hrabě Lucanor* je mnohem delší. Je to způsobeno tím, že je zde již rovnou přítomné vyprávění určité situace, která se hraběti přihodila. Úkolem je čtenáře vtáhnout do děje, aby byl připravený na velmi podobný příběh ze zvířecí říše. Oproti tomu je úvodní dialog v knize *Kalíla a Dimna* pouze teoretického charakteru a ještě nepopisuje žádnou konkrétní situaci. Pokud se pozorně podíváme na příklad Juana Manuela, zjistíme, že jeho úvod a závěr, v podobě dialogu mezi hrabětem a rádcem, je stejně dlouhý jako samotný příběh, který vypráví, co se stalo havranům s výra. To opět potvrzuje zjištění, že se autor *Hraběte Lucanora* snažil o psaní příkladů, které jsou hodně dějové, nepříliš dlouhé a čtenář se může lehce vcítit do vzniklých situací. Celý příklad je jako obvykle ukončen krátkými poučnými verši, které jsou lehce zapamatovatelné.

Al que tu enemigo suel seer,
nunca quieras en 'l mucho creer.⁶⁰

(Když se někdo nepřátelsky chová,
nesmíš důvěřovat v jeho slova.)⁶¹

I když vidíme odlišnosti v dialogu krále a filozofa v knize *Kalíla a Dimna* a hraběte s rádcem v knize *Hrabě Lucanor*, inspirace v uspořádání příkladu je zde jasná. Dialog vede vždy jeden panovník či šlechtic a jeden vzdělaný člověk, kterého první jmenovaný žádá o vyprávění příběhu za účelem ponaučení. Juan Manuel zvládl shrnout obsah dlouhé kapitoly z díla *Kalíla a Dimna* do uceleného příkladu o několika málo stranách, který je svou délkou i náročností pro čtenáře mnohem přístupnější. Zároveň ze strany Juana Manuela rozhodně nejde o kopírování předešlých děl, ale o vytvoření si svého vlastního autorského stylu.

Příklad XIX z knihy *Hrabě Lucanor* vysvětluje důležitost nedůvěry v přirozené nepřátele, kterými havrani a výři odjakživa jsou. Havrani porazí výra

⁵⁹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 82–83.

⁶⁰ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 149.

⁶¹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 84.

díky lsti a nečestné taktice, kdy havrani pošlou k výrům havraního vyzvědače, který předstírá, že mu ublížili jeho druzi havrani a že se jim nyní chce společně s výry pomstít. Výři ho začnou považovat za přítele a rychle zapomenou na to, že je jedním z havranů, jejich velkých soků. Havran tak při svém pobytu u výrů získá potřebné informace o jejich stylu života, s kterými se vrátí za ostatními havrany. Tímto způsobem havrani odhalí největší slabinu výrů a zaútočí na ně v moment, kdy to výři vůbec nečekají a kdy se nemůžou účinně bránit. Myšlenka tohoto příběhu je stejná jako situace hraběte Lucanora, se kterou si neví rady. Přemýšlí nad uzavřením spojenectví s jedním z příbuzných svého nepřítele. Je velmi nepravděpodobné, že by tento člověk uzavřel s hrabětem Lucanorem dohodu proti vlastní rodině, proto Patronio vypráví právě příběh o tom, co se stalo výrům, když uvěřili havranovi.⁶²

Kromě toho, že Juan Manuel využívá struktury a námětu příběhu z knihy *Kalila a Dimna*, uplatňuje také nové didaktické postupy, které v díle *Kalila a Dimna* nenalezneme. Uvádí do praxe radu, kterou získá hrabě od svého rádce, a také jako autor vstupuje do díla, když vypráví, že podle hraběte byl příklad velmi dobrý, a proto ho dal zapsat do knihy a složil k němu poučné verše, které příklad uzavírají. Juan Manuel má ve své knize tedy důležitý úkol. Předává čtenáři pocit, že příklad je velmi poučný a že je dobré se jím v životě řídit. Poučné verše jsou lehce zapamatovatelné a hlavním záměrem je docílit jejich využití ve skutečném světě čtenáře.⁶³

V následující podkapitole se podíváme na další dílo, které bývá označováno za velmi důležitý zdroj inspirace Juana Manuela. Je jím kniha *Disciplina clericalis*.

⁶² HERNANDEZ, Gloria. The Libro de los ejemplos del Conde Lucanor and the Panchatantra: Translatio, Power, and Comparison. *Literature Compass*, 2014, vol. 11, no. 7, s. 435–444. [online] [cit. 2022-11-07] Dostupné z: <<https://compass-onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.is.cuni.cz/doi/pdf/10.1111/lic3.12158>>

⁶³ BARROS, Michelle. Op. cit., 2012.

3.2 *Disciplina clericalis*

Už v první polovině XII. století byla Petrem Alfonsem sepsána sbírka především orientálních povídek nesoucí název *Disciplina clericalis*. Povídky byly sepsány v latině, autor čerpal hlavně z orientálních sbírek a příběhy volně upravil podle arabských pramenů. Dílo mělo velký vliv na rozšíření orientálních povídek v Evropě, bylo přeloženo do různých jazyků a inspirovalo významné povídkáře pozdního středověku, například Juana Manuela.⁶⁴

Petr Alfons se narodil židovským rodičům už před rokem 1075, původně se jmenoval Moses Sephardi. Roku 1104 se stal dvorním lékařem Alfonse I. Aragonského a o dva roky později se na svátek apoštolů Petra a Pavla nechal pokřtít. Kmotrem mu byl sám král, proto si zvolil jméno Petr Alfons. Byl na svou dobu nesmírně vzdělaným člověkem a od roku 1110 začal psát. Nejznámější je jeho dílo *Disciplina clericalis*, které tvořil přibližně mezi lety 1110–1120. Kniha obsahuje více než třicet rozhovorů mezi otcem a synem, ve kterých je nejdůležitějším tématem otázka morálky. Inspiruje se orientálním vypravěčským uměním. V knize tedy najdeme nejrůznější bajky, zvířecí historiky a legendy. Obsahuje jak prozaické, tak veršované pasáže. Občas bývají jednotlivé příběhy navzájem v rozporu, čímž autor dokazuje, že každá záležitost má několik úhlů pohledu. Záměrem Petra Alfonse bylo představit skutečnost, že spolu lidé mohou žít v klidu a míru, i v případě, že jsou jiného vyznání. To bylo pro tehdejší společnost zásadní sdělení, neboť právě v této době mezi sebou vedli na Pyrenejském poloostrově neustálé boje křesťané, muslimové a židé. Příběhy psané Petrem Alfonsem jsou krátké, poučné a zábavné. Jeho rady lze lehce převést do života při řešení konkrétních životních situací. Jednotlivé příběhy mají, stejně jako v knize *Hrabě Lucanor*, formu příkladů (exempel).⁶⁵

Disciplina clericalis je především příručkou vhodného chování a nejrůznějších doporučení na základě mravních hodnot. Stejně jako v knize *Kalila a Dimna* nemají postavy vedoucí dialog nijak propracovanou osobnost, ale mají pouze symbolickou hodnotu. Důležité je, že jedna postava se ptá, jak se zachovat,

⁶⁴ BĚLIČ, Oldřich. Op. cit., 1964, s. 74.

⁶⁵ VIDMANOVÁ, Anežka. Intelektuál ve střetu kultur. In Alfons, Petr. *Disciplina clericalis (Výchova žáků)*. Přel. Edita Mendelová. Brno: Cesta, 1997, s. 5–9.

a druhá postava přináší moudré rady. Není podstatné, o jaké konkrétní osoby se jedná.⁶⁶

V prologu ke knize *Disciplina clericalis* Petr Alfons uvádí:

Propterea ergo libellum compegi, partim ex proverbiiis philosophorum et suis castigationibus, partim ex proverbiiis et castigationibus Arabicis et fabulis et versibus, partim ex animalium et volucrum similitudinibus. Modum tamen consideravi, ne si plura necessariis scripserim, scripta oneri potius sint lectori quam subsidia, ut legentibus et audientibus sint desiderium et occasio ediscendi.⁶⁷

(Z té příčiny sepisuji knížku částečně z výroků filosofů a z jejich napomínání a rad, částečně z arabských přísloví a kárání, z historek, veršů a zvláště z těch, které jsou postaveny na podobnosti lidí se zvířaty a ptáky. Uvažil jsem však míru, abych nenapsal více, než je nezbytné a napsané pak nebylo čtenáři spíše k tíži, než k ulehčení, aby čtenáři a posluchači toužili se to naučit a hledali k tomu příležitost.)⁶⁸

Sám autor v prologu potvrzuje, že si přeje, aby se lidé řídili jeho příklady. Snaží se psát srozumitelně a příběhy zbytečně neprodlužovat, aby byly pochopitelné pro co největší množství čtenářů. Již nyní vidíme, že záměr Petra Alfonse je velmi podobný záměru Juana Manuela a že i struktura jejich díla se v mnohém shoduje.

První příklad v knize *Disciplina clericalis* vypráví o polovičním přítelovi. Začíná následovně:

Arabs moriturus vocato filio suo dixit: Dic, fili, quot tibi, dum vixi, adquisieris amicos! Respondens filius dixit: Centum, ut arbitror, mihi adquisivi amicos. Dixit pater: Philosophus dicit: Ne laudes amicum, donec probaveris eum! Ego quidem prior natus sum et unius dimidietatem vix mihi adquisivi. Tu ergo centum quomodo tibi adquisisti? Vade igitur probare omnes, ut cognoscas si quis omnium tibi perfectus erit amicus!⁶⁹

(Arab se chystal zemřít, a když si zavolal svého syna, pravil: „Řekni, synu, kolik jsi za svého dosavadního života získal přátel?“ Syn odpověděl: „Domnívám se, že jsem jich získal sto.“ Otec řekl: „Filosof říká: ‚Nechval přítele, dokud ho nevyzkoušíš‘. Já jsem se

⁶⁶ BAUTISTA AVALLE-ARCE, Juan. Una tradición literaria: el cuento de los dos amigos. *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 1957, vol. 11, no. 1, s. 1–35. [on-line] [cit. 2022-11-15] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/40297062>>

⁶⁷ ALFONSI, Petri. *Disciplina clericalis*. [on-line] [cit. 2022-11-13] Dostupné z: <<https://www.thelatinlibrary.com/alfonsi.disciplina.html>>

⁶⁸ ALFONS, Petr. *Disciplina clericalis (Výchova žáků)*. Přel. Edita Mendelová. Brno: Cesta, 1997, s. 12.

⁶⁹ ALFONSI, Petri. Op.cit. Dostupné z: <<https://www.thelatinlibrary.com/alfonsi.disciplina.html>>

ovšem narodil dřív a získal jsem si stěží jednoho přítele zpola. Jak sis ty tudíž získal sto? Proto jdi, vyzkoušej všechny, abys poznal, jestli někdo z těch všech ti bude dokonalým přítelem!“⁷⁰

Příběh pokračuje tím, že otec poradí synovi, aby vložil do pytle zabitého býčka a šel s ním postupně za svými přáteli. Měl zabitě zvíře vydávat za člověka a poprosit své přátele, aby ho tajně pohřbili. Nikdo však nebyl ochotný tento skutek provést. Proto se syn vrátil za svým otcem a pověděl mu, co se stalo. Otec mu řekl, že v tísní se málokdo zachová jako přítel, a poslal ho za svým polovičním přítelem, který byl jako jediný ochotný býčka vydávaného za člověka pohřbít.

Téma polovičního přítele nalezneme v díle *Hrabě Lucanor* v „Příkladu XLVIII: O tom, co se stalo jednomu člověku, který zkoušel své přátele“ (Exemplo XLVIII: De lo que contesçió a uno que provava sus amigos). Začátek příkladu je velmi podobný, hrabě Lucanor povídá, že má mnoho přátel a že věří, že by pro něj udělali vše, co by potřeboval. Rádce Patronio povídá, že se opravdových přátel najde v nouzi vždycky méně, než by člověk čekal. A začal vyprávět příběh o tom, co se stalo jednomu člověku s jeho synem, který říkal, že má mnoho přátel. Vyprávění je velmi podobné jako v díle *Disciplina clericalis*. Jako zkouška přátelství je opět zvoleno zakopání zabitého člověka, akorát v tomto případě je v pytli místo býčka ukrytý vepř. Nikdo z přátel nebyl ochotný pytel s vepřem u sebe nechat, a proto otec poslal syna za svým polovičním přítelem:

El mançebo fue provar al que su padre tenía por medio amigo; e llegó a ssu casa de noche e levava el puerco muerto a cuestras, e llamó a la puerta daquel medio amigo de su padre e contol aquella desventura quel avía contesçido e lo que fallara en todos sus amigos, e rogol que por el amor que avía con su padre quel acorriese en aquella cuita.

Quando el medio amigo de su padre aquello vio, díxol que con él non avía amor nin affazimiento porque se deviesse tanto aventurar, mas que por el amor que avía con su padre, que gelo encubriría.

Entonçe tomó el saco con el puerco a cuestras, cuidando que era omne, e lévolo a una su huerta e enterrólo en un sulco de coles; e puso las coles en el surco assí como ante estaban e envió el mançebo a buena bentura.⁷¹

⁷⁰ ALFONS, Petr. Op. cit., 1997, s. 14.

⁷¹ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 272–273.

(A mladík šel vyzkoušet toho, kterého jeho otec měl za polovičního přítele; přišel za noci do jeho domu a nesl na zádech mrtvého vepře; u dveří onoho polovičního otcova přítele zavolal a vyprávěl mu o tom neštěstí, které se mu stalo, i o tom, jak pochodil u všech svých přátel, a prosil ho, aby mu z lásky, kterou chová k jeho otci, pomohl v jeho nesnázi. A když to viděl otcův poloviční přítel, řekl mu, že k němu necítí lásku ani soucit, pro něž by se měl vystavit takovému nebezpečí, ale že z lásky, kterou chová k jeho otci, mu to ukryje. A potom vzal pytel s vepřem na záda domnívaje se, že to je člověk, donesl ho na svou zahradu, zahrabal ho v zelném záhonu, zasázal zelí na záhon tak, jak bylo předtím, a poslal mládence klidně pryč.)⁷²

Patronio často zdůrazňuje, že není možné slepě důvěřovat přátelům, ale že je nutné přátelství vystavit zkoušce, kdykoli to jde. Juan Manuel ve svém příběhu přesahuje obsah příkladu Petra Alfonse a zkoušku přátelství dělá ještě náročnější. Nechá totiž syna, aby se následujícího dne vrátil za polovičním přítelem, který zakopal údajné tělo člověka. Při tomto setkání ho syn bezdůvodně udeří pěstí do obličeje. Poloviční přítel je ale stejně věrný svému přátelství a ani tato skutečnost ho nepřiměje odhalit, čeho se syn jeho přítele dopustil.⁷³

Je těžké s jistotou říci, jaké zdroje byly přímou inspirací Juana Manuela. Víme, že se nechával inspirovat jak psanými texty, tak tradičními příběhy, které byly předávány orálně. Příklad XLVIII je ideální ukázkou jeho práce s literárními vzory, které ho inspirovaly. Tento příklad totiž v mnohém přesahuje příklad číslo jedna z knihy *Disciplina clericalis*. Příklad Juana Manuela je delší a obsahuje také téma „celého přítele“, které je v knize *Disciplina clericalis* rozebíráno v příkladu číslo dvě. Kromě toho při procesu tvorby Juana Manuela určitě ovlivnila i jiná díla, kde bylo téma přátelství také rozebíráno. Juan Manuel si tedy přečetl a vyslechl několik verzí příběhu na téma, o kterém chtěl sám psát, přidal do něj své autorské prvky a vytvořil tak své originální znění příkladu.⁷⁴

Následující kapitola bude věnovaná postavám z díla *Hrabě Lucanor*. Juan Manuel do své knihy zařadil postavy ze všech vrstev tehdejší španělské společnosti a přinesl nám tak věrohodný obraz toho, jak byla společnost

⁷² MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 180–181.

⁷³ MACPHERSON, Ian. Amor and Don Juan Manuel. *Hispanic Review*, 1971, vol. 39, no. 2, s. 167–182. [on-line] [cit. 2022-11-15] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/471602>>

⁷⁴ LACARRA, María Jesús. El cuento medieval: cruce de culturas. *Revista de poética medieval*, 2015, vol. 29, s. 11–18. [on-line] [cit. 2022-11-17] Dostupné z: <<https://doi.org/10.37536/RPM.2015.29.0.53245>>

poskládána a jak se lidé chovali. Kromě lidských postav jsou velmi zajímavé i postavy zvířecí, které Juan Manuel personifikuje. Nechává tak čtenáře, aby se mohl ztotožnit nejen s lidskými postavami, ale i s postavou zvířete.

4 Postavy

Juan Manuel ve své knize nechává vstoupit do centra dění postavy ze všech vrstev tehdejší španělské společnosti. Souhlasí s dříve zvoleným uspořádáním společnosti a brání tento nastavený model. V této době docházelo k různým přeskupením společnosti, ale Juan Manuel byl věrný původnímu tradičnímu modelu. Jelikož on sám byl válečník, byl příznivcem tradičního uspořádání v rytířském modelu, a proto se snažil zvýšit hodnotu všem obráncům.⁷⁵

Skrze chování postav autor probírá nejrůznější témata, která byla pro tehdejší obyvatelstvo i pro něho samotného důležitá. Patřila do nich spiritualita a náboženské otázky, politika, válka, mír, bohatství či chudoba, ale především autorovo pozorování lidského počínání v různých životních situacích. Autor analyzoval lidské zvyky, zabýval se otázkou morálky a mentálních procesů. V díle probírá různé ctnosti i neřesti jako například lež, přetvářku, přátelství, věrnost a pýchu. Juan Manuel si byl dobře vědom, že tyto lidské vlastnosti a způsoby jednání nejsou navázané na konkrétní společenskou třídu, ale vyskytují se napříč celou společností.⁷⁶ Proto je paleta postav v knize *Hrabě Lucanor* tak pestrá. Každý čtenář nebo posluchač se může s postavami v knize identifikovat a lépe si tak vzít nějaké rady a doporučení do svého vlastního života. Juan Manuel se tímto opět snaží přiblížit co největšímu počtu čtenářů. Pokud by psal jen o jedné konkrétní vrstvě španělské společnosti, určitě by kniha neoslovila takové množství lidí, jako když píše o tolika různých osobách nejrůznějšího postavení. Tímto způsobem si zajistil, že každý ze čtenářů či posluchačů dostane příležitost v knize najít někoho, ke komu se může připodobnit. Kromě toho je dílo ještě obohaceno o postavy zvířat, což opět zvyšuje pestrost knihy. Zvířata jsou dalším zajímavým prvkem, který může přitáhnout některé lidi k četbě knihy.

Ostatně i v prologu ke knize Juan Manuel píše o tom, že v knize nalezneme příklady k úplně každé situaci, která nás může potkat, ať už jsme kdokoli.

⁷⁵ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 45.

⁷⁶ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 45.

Este libro fizo don Johan, fijo del muy noble infante don Manuel, deseando que los omnes fiziessen en este mundo tales obras que les fuessen aprovechosas de las onras e de las faziendas e de sus estados, e fuessen más allegados a la carrera porque pudiessen salvar las almas. E puso en él los enxiemplos más aprovechosos que él sopo de las cosas que acaesçieron, porque los omnes puedan fazer esto que dicho es. E sería maravilla si de qualquier cosa que acaezca a qualquier omne, non fallare en este libro su semejança que acaesçió a otro.⁷⁷

(Tuto knihu sepsal don Juan, syn velmi vznešeného infanta dona Manuela, s přáním, aby lidé konali na tomto světě takové skutky, které by byly na prospěch jejich cti, majetku i stavu, a aby se dali na cestu spásy. A aby lidé mohli dělat to, co bylo řečeno, vložil do ní nejužitečnější příklady, jaké znal a které vyprávějí o věcech, jež se přihodily. A bylo by ku podivu, kdyby jakákoli věc, která se přihodí komukoli, nenašla v této knize věc sobě podobnou, která se přihodila někomu jinému.)⁷⁸

Už při čtení prologu tedy čtenáři získají pocit, že díky různorodosti příběhů a postav vystupujících v knize dostanou vhodný příklad pro každou situaci, co může v životě nastat. V následujících podkapitolách si více přiblížíme některé z postav, se kterými se můžeme v díle *Hrabě Lucanor* setkat.

⁷⁷ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 71.

⁷⁸ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 29.

4.1 Historické postavy

Další zajímavostí díla *Hrabě Lucanor* je, že Juan Manuel nevyužívá pouze zvířecí postavy a smyšlené postavy lidí, založené na jejich postavení ve společnosti či povolání, ale někdy do příběhů zařadí i skutečné osobnosti. V tomto případě si vybere určité události španělských dějin, bez ohledu na náboženské vyznání, tedy události důležité pro křesťany, ale i pro muslimy. Tyto události uvádí ve svých příkladech, ale pochopitelně si je trochu upraví či přikráší podle svých potřeb. Proto můžeme v příkladech Juana Manuela číst například o těchto skutečných osobnostech: Fernán González (první autonomní hrabě Kastilie), Suárez Gallinato (hrdina v bojích u Granady), Al-Hakam II (chalífa z Córdoba). Kromě španělských osobností se v knize objevují i některé osobnosti ze zahraničí, například anglický král Richard Lví srdce, pařížský kardinál či hrabě z Provence.⁷⁹

Nyní se podíváme na „Příklad XXXVII: O odpovědi, kterou dal hrabě Fernán González svým lidem, když zvítězil v bitvě u Hacinasu“ (Exemplo XXXVII: De la respuesta que dio el conde Ferrant Gonsáles a sus gentes después que ovo vencido la batalla de Façinas). V úvodním dialogu se hrabě Lucanor ptá Patronia, co má dělat, když právě přišel velmi znavený z bitvy, měl by rychle jít vykonávat další věci, ale cítí se vyčerpaný a jeho přátelé mu radí, aby si chvíli odpočinul. Patronio se tedy pustil do vyprávění následujícího příběhu:

—Señor conde —dixo Patronio—, quando el conde Ferrant Gonsáles venció al Rey Almozerre en Façinas, murieron y muchos de los suyos; e él e todos los más que fincaros vivos fueron muy mal feridos; e ante que uviassen guaresçer, sopo quel entrava el rey de Navarra por la tierra, e mandó a los suyos que endereçassen a lidiar con los navarros. E todos los suyos dixiéronle que tenían muy cansados los cavallos, e aun los cuerpos; e aunque por esto non lo dexasse, que lo devía dexar porque él e todos los suyos estavan muy mal feridos, e que esperasse fasta que fuessen guaridos él e ellos.

Quando el conde vio que todos querían partir de aquel reino, sintiéndose más de la onra que del cuerpo, díxoles:

—Amigos, por las feridas non lo dexemos, ca estas feridas nuevas que agora nos darán, nos farán que olvidemos las que nos dieron en la otra vatalla.

⁷⁹ GONZÁLEZ PALENCIA, Ángel. Obras de don Juan Manuel. In Manuel, Don Juan. *El Conde Lucanor*. Ed. Ángel González Palencia, Zaragoza: Editorial Ebro, 1960, s. 14–15.

Desque los suyos vieron que se non dolía del cuerpo por defender su tierra e su onra, fueron con él. E vençió la lid e fue muy bien andante.⁸⁰

(„Pane hrabě,“ pravil Patronio, „když hrabě Fernán González zvítězil v bitvě u Hacinasu nad králem Almanzorem, zemřelo tam mnoho jeho lidí. A on i všichni ti, kteří zůstali naživu, byli zle poraněni. A dříve než se uzdravili, zvěděl Fernán González, že do země vpadl král navarrský, a přikázal svým lidem, aby šli bojovat s Navarrskými. A všichni jeho lidé mu řekli, že jsou velmi znaveni jejich koně i jejich těla, a i kdyby od toho neupustil z tohoto důvodu, má prý od toho upustit proto, že on i jeho lidé jsou velmi zle poraněni; a že má vyčkat, až se on i oni uzdraví. A když hrabě viděl, že všichni chtějí boje nechat, řekl jim, pociťuje větší bolest kvůli cti než na svém těle: ‚Přátelé, nenechme toho kvůli ranám, protože ty nové rány, které nám ušetří teď, dají nám zapomenout na ty, které nám ušetřili v minulé bitvě.‘ A když jeho lidé viděli, že necítí na těle bolest, maje hájit svou zemi a čest, šli s ním. A v boji zvítězil a vedlo se mu velmi dobře.“)⁸¹

Hrabě Fernán González je skutečná postava španělských dějin a i události týkající se bitvy u Hacinasu jsou pravdivé. Kromě těchto základních stavebních kamenů je ale příběh smyšlený. Uvedené dialogy mezi hrabětem a jeho lidmi jsou určitě výtvozem představivosti Juana Manuela. Autor si vybral známou postavu ze španělských dějin, kterou jeho čtenáři dobře znají, přidal do příběhu skutečné události s ní spojené a dále nechal pracovat svou fantazii. Je jasné, že chtěl do příběhu zařadit tradiční rčení o tom, že nové rány nám dají zapomenout na stará zranění, a proto si vymyslel tento příběh a vybrané úsloví vložil do úst historické osobnosti. Jako obvykle autor příběh využil pro vysvětlení situace, ve které se nachází hrabě Lucanor a příhodu zakončil poučnými verši.⁸²

Fernán González je v tomto příkladu opravdu důležitou postavou. Juan Manuel naschvál zvolil osobnost, která je u španělského obyvatelstva oblíbená. Fernán González je totiž známý jako statečný bojovník a již dříve se objevoval v různých literárních textech. Nejznámější je přímo *Báseň o Fernánu Gonzálezovi* (Poema de Fernán González).⁸³ Různé legendy o Fernánu Gonzálezovi byly v době Juana Manuela předávány i v ústní podobě. Často byl označován jako

⁸⁰ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 227.

⁸¹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 146.

⁸² SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 226.

⁸³ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 226.

dobrý hrabě, což můžeme vidět i v několika verších právě zmíněné *Báseň o Fernánu Gonzálezovi*. Uvedeme si ukázkou, která vypráví o bitvě ve Valpirre.

Quiso Dios al buen conde esta gracia fazer;
que moros nin cristianos non le podrien vençer:
vençido fue Garçia con todo su poder.⁸⁴

(Bůh zamýšlel dobrému hraběti udělit tuto milost;
že Maurové ani křesťané ho nemohli porazit:
poražený byl Garçia v celé své síle.)⁸⁵

Bitva ve Valpirre byla jednou z bitev vedených právě proti navarrskému králi, o kterém se zmiňuje Juan Manuel ve svém příkladu o Fernánu Gonzálezovi. Stejně jako příklad Juana Manuela, i *Báseň o Fernánu Gonzálezovi* je založená na některých pravdivých událostech, ale zároveň je v ní mnoho příběhů vymyšlených. Fernán González byl tedy skutečnou osobností, která ale byla zároveň opředaná různými legendami. Tyto vymyšlené příběhy mu přidávají na jeho hodnotě.⁸⁶ Kvůli cti byl podle dochovaných příběhů schopen udělat téměř cokoli, což Juan Manuel využil i pro zakončení svého příkladu následujícími poučnými verši:

Aquesto tenet çierto, que es verdat provada:
que onra e grand vicio non an una morada.⁸⁷

(Tím si buďte jisti — v tomhle lidé pravdu mají —,
čest a zahálka že každá jinde pobývají.)⁸⁸

Juan Manuel podobně pracoval i s ostatními historickými postavami, které se objevují v knize *Hrabě Lucanor*. Obvyklým postupem bylo vybrat si určitého hrdinu a rozvinout kolem něj příběh, který je z části založený na pravdě, ale z větší části je smyšlený. Typické to bylo například právě u dialogů, které si autor vymýšlel tak, aby z nich vzešlo nějaké mravní poučení a aby pak mohl složit i

⁸⁴ *Poema de Fernán González*. Ed. Ramón Menéndez Pidal. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 1999. [on-line] [cit. 2022-11-29] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc9p2z6>>

⁸⁵ Vlastní orientační překlad.

⁸⁶ KELLER, J. P. The Structure of the Poema de Fernán González. *Hispanic Review*, 1957, vol. 25, no. 4, s. 235–246. [on-line] [cit. 2022-11-29] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/470733>>

⁸⁷ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 228.

⁸⁸ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 147.

vhodné poučné verše k zakončení příkladu. Na těchto příbězích je vidět jeho velké spisovatelské nadání, jelikož opravdu obratně kombinuje skutečné události se smyšlenými prvky za využití své fantazie. Kromě toho ještě do příběhů zvládá zařadit různá rčení a propojit vše do rozhovorů mezi hrabětem a rádcem. Nesmíme zapomenout ani na všudypřítomné didaktické prvky, které jsou do příkladů také obratně umístěné. Výsledkem je poučný příběh oživený o skutečné postavy a historické události doplněný o smyšlené okolnosti, které však do příběhu vždy velmi dobře zapadnou.

4.2 Rádce Patronio

Psychologické charakterové rysy rádce Patronia jsou v knize představovány s naprostou zřejmostí. Patronio je postava, která má za úkol udílet rady, vychovávat, nabízet řešení nejrůznějších situací a vždy umět vyřešit nastalý problém. Patronio je vykreslený jako přemýšlivý rádce, který si vždy umí poradit.⁸⁹ Dalo by se říci, že je nejdůležitější postavou knihy, protože právě díky jeho radám a jeho vyprávění mohlo dílo vzniknout. Všechny příklady vycházejí z jeho zkušeností a záměru předat vědomosti dalším osobám. Patronio je postavou, která celé knize udává směr. Na žádost hraběte totiž vypráví všechny různorodé příběhy, díky kterým kniha získala svůj beletristický prvek.

Nyní si přiblížíme styl, kterým Patronio promlouvá při udílení rad. Využijeme k tomu část příkladu číslo dvacet šest. „Příklad XXVI: O tom, co se stalo stromu Lži“ (Exemplo XXVI: De lo que contesçió al árvol de la Mentira).

E vos, señor conde Lucanor, parad mientes que la mentira ha muy grandes ramos, e las sus flores, que son los sus dichos e los sus pensamientos e los sus fallagos, son muy plazenteros, e páganse mucho dellos las gentes, pero todo es sombra e nunca llega a buen fructo. Por ende, si aquellos vuestros contrarios usan de llas sabidurías e de los engaños de la mentira, guardatvos dellos quanto pudierdes e non querades seer su compañero en aquella arte, nin ayades envidia de la su buena andança que an por usar del arte de la mentira, ca cierto seed que poco les durará, e non pueden aver buena fin; e quando cuidaren seer más bien andantes, estonçe les fallecerá, assí commo fallesçió el árbol de la Mentira a los que cuidavan estar muy bien andantes a su sombra; mas, aunque la verdat sea menospreciada, abraçatvos bien con ella e preciadla mucho, ca çierto seed que por ella seredes bien andante e abredes buen acabamiento e ganaredes la gracia de Dios porçur vos dé en este mundo mucho bien e mucha onra paral cuerpo e salvamiento paral alma en 'l otro.⁹⁰

(A vy, pane hrabě Lucanore, si všimněte, že Lež má velké větve, její květy, které jsou jejími prsty, myšlenkami a šalbami, jsou velmi půvabné a líbí se velmi lidem, avšak všechno to je stín a nikdy nevydá dobrého plodu. A proto, jestliže ti vaši protivníci užívají učení a falše Lži, střežte se jich, jak můžete, a nepřejte si být jejich druhem v onom umění, ani jim nezávidíte jejich dobré živobyčí, za něž vděčí tomu, že užívají

⁸⁹ VIÑALET, Ricardo. El Infante de la prosa castellana. In Manuel, Don Juan. *El conde Lucanor*. Ed. Dania Pérez Rubio, La Habana: Arte y Literatura, 1985, s. 21.

⁹⁰ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 183.

umění Lži, neboť buďte si jist, že to jejich dobré živobytí potrvá krátce a že nemohou dobře skončit; až si budou myslit, že se jim daří nejlíp, stane se jim to, co se u stromu Lži stalo těm, kteří si mysleli, že se jim daří velmi dobře v jeho stínu; nýbrž i když je pravda znevážena, pěkně se s ní obejměte a velmi si jí važte, neboť buďte si jist, že se vám díky jí povede dobře, dobře skončíte a dostane se vám milosti od Boha, protože vám dá na tomto světě hodně mnoho cti a na onom spasí vaši duši.)⁹¹

Patronio své rady adresuje přímo hraběti Lucanorovi a používá při tom velmi osobní přístup. Jelikož všechny příklady začínají tím, že hrabě Lucanor požádá svého rádce Patronia o radu, není divu, že Patronio podrobně rozebere přímo zmíněnou situaci hraběte Lucanora. Pozorný čtenář ale ví, že všechny tyto rady nejsou mířeny jen pro hraběte Lucanora, ale pro všechny čtenáře a posluchače této knihy. Patronio vystupuje vždy velmi mile a přívětivě, proto je pravděpodobné, že si lidé vezmou jeho rady k srdci. Jasně rozebere problémovou situaci a poté se pomocí příhod ze všedního života dopracuje k vhodnému řešení. Praktické ukázky ze života doplňuje o vysvětlující teoretické pasáže. Pokaždé promlouvá klidně, soustředěně a přímo k jádru problému. Nikdy hraběte Lucanora nekárá za špatné myšlenky či rozhodnutí, ale naopak představuje správné řešení. Patronio se drží morálních zásad a nabádá hraběte Lucanora, a tedy i všechny budoucí čtenáře, k poctivosti, upřímnosti a správnému chování ve společnosti. Naopak odsuzuje lež, faleš, přetvářku a chamtivost.

Rádce Patronio si také moc dobře uvědomuje, jak důležitá a nesnadná je pozice rádce. Kolikrát se člověk může snažit poradit druhému tak dobře, jak nejlépe umí, ale věc nakonec dopadne jinak, než jak předpokládal. Proto je důležité přistupovat k udílení rad s rozmyslem a obezřetností. Nepouštět se do rychlých úsudků, ale raději přezkoumat celou situaci několikrát, než se člověk vysloví s návrhem, co by bylo správné udělat. K úskalí, které přináší udílení rad, se Patronio vyjádřil v jednom z příkladů takto:

—Señor conde Lucanor —dixo Patronio—, en los grandes fechos e muy dubdosos son muy periglosos los consejos, ca en los más de los consejos non puede omne fablar çiertamente, ca non es omne seguro a que pueden recodir las cosas; ca muchas vezes viemos que cuida omne una cosa e recude después a otra, ca lo que cuida omne que es mal, recude a las vegadas a bien, e lo que cuida omne que es bien, recude a las vegadas a

⁹¹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 112.

mal; e por ende, el que a a dar consejo, si es omne leal e de buena entençión, es en muy grand quexa quando ha de aconsejar, ca si el consejo que da recude a bien, non ha otras gracias sinon que dizen que fizo su debdo en dar buen consejo; e si el consejo a bien non recude, sienpre finca el consejero con daño e con vergüença.⁹²

(„Pane hrabě Lucanore,“ řekl Patronio, „ve velkých a velmi pochybných věcech je velmi nebezpečné radit; při většině rad nemůže totiž člověk mluvit s jistotou, neboť neví bezpečně, jak věc dopadne: mnohdy vidíme, že si člověk věc představuje tak, a ona potom dopadne onak, neboť to, o čem si člověk myslí, že je špatné, dopadne někdy dobře, a to, o čem si myslí, že je dobré, dopadne někdy špatně; a proto ten, kdo má dát nějakou radu, je-li člověkem oddaným a moudrým, je ve veliké nesnázi, má-li radit, neboť vede-li jeho rada k dobrému, nedostane se mu za to jiných díků, než že o něm řeknou, že dává dobrou radu, vykonal svou povinnost, a nevede-li rada k dobrému, dočká se rádce škody a hanby.“)⁹³

Rádce Patronio si uvědomuje, že není neomylný, ale hraběti se snaží vždy poradit podle svého nejlepšího vědomí a svědomí. K vybírání poučných příběhů přistupuje pokaždé moudře a k hraběti se chová při poskytování rad oddaně. Je pro něj náročné správně odhadnout situaci, kterou mu hrabě Lucanor krátce popíše, vysvětlit mu možná nebezpečí a zároveň všechny problémy zvládnout vyřešit. Ke své roli rádce přistupuje Patronio velmi zodpovědně a problémy hraběte Lucanora nebere na lehkou váhu.

Myšlenky a morální hodnoty rádce Patronia se zcela shodují s vidinou světa Juana Manuela.⁹⁴ Je jasné, že autor knihy se svými postavami velmi sympatizuje a předává skrze ně rady, které by rád šířil on sám.

4.2.1 Humor

Některé příklady obohatil autor i mírným humorem, který využívá právě rádce Patronio při vyprávění poučných příběhů, například v „Příkladu XX: O tom, co se stalo jednomu králi s člověkem, který mu řekl, že ho naučí alchymii“ (De lo que contesçió a un rey con un omne quel dixo quel faría alquimia). Humor má za úkol pobavit čtenáře a usnadnit mu pochopení ponaučení, které je v příběhu schované za humornými prvky. V dílech, která Juana Manuela inspirovala, ještě

⁹² MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 124.

⁹³ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 66.

⁹⁴ VIÑALET, Ricardo. Op. cit., 1985, s. 21.

nebylo obvyklé humor tolik využívat. Zařazením humorných prvků do díla se tedy přibližuje novějším spisovatelům didaktické literatury a opouští obvyklé středověké modely didaktických příkladů. I kvůli tomu ještě Juan Manuel nevyužívá humor v příliš hojné míře, ale v některých příkladech je již zřetelně viditelný. Komično je totiž dalším prvkem, který naláká větší množství čtenářů k četbě knihy, což byl jeden z hlavních záměrů autora.⁹⁵

Nemůžeme tvrdit, že ve starších středověkých dílech neexistuje žádný humor. Někdy bývají lehce komické i samotné náměty, které Juan Manuel ze starších sbírek přebírá. Například v díle *Disciplina clericalis* nalezneme příběhy, které jsou úsměvné kvůli nemotornosti postav. V tomto díle si kvůli své nešikovnosti nechtěně ublíží například lupič z příkladu číslo dvacet čtyři. Když za velkého hluku omylem spadne přímo do domu okrádaného, určitě jeho nemotornost vyvolá úsměv na rtech nejednoho čtenáře.⁹⁶ Juan Manuel ale umí s humorem pracovat více vědomě a snaží se ho zařadit i mezi charakteristické vlastnosti rádce Patronia.

Juan Manuel obvykle vytvoří komickou postavu, kolem které se odehrává celý příběh vyprávěný Patroniem. Tato postava bývá velmi naivní a až příliš důvěřivá, a proto se dostává do nesnází, což vytváří humornou situaci. Není schopná správně reagovat na situaci, ve které se nachází, a odhalit možná nebezpečí, kterým se vystavuje. Proto se jí může lehce stát, že bude podvedena. Příběh je pro čtenáře komický z toho důvodu, že čtenář není tak naivní jako zmíněná postava a dokáže odhadnout, jak se bude příběh dále vyvíjet. Dokáže situaci správně vyhodnotit, a proto je pro něj chování příliš důvěřivé postavy směšné. Komická postava je tedy příkladem, jak se v dané situaci nemáme zachovat. Patronio totiž hraběti Lucanorovi vypráví, co by se mu mohlo přihodit, kdyby se zachoval stejně jako tato naivní postava.⁹⁷ Díky správnému zhodnocení situace již v průběhu četby příběhu navíc čtenář získá pocit, že je moudrý a že by

⁹⁵ KAPLAN, Gregory B. Innovation and Humor in Three of “El Conde Lucanor’s” Most Amusing “Exemplos”: A Freudian Approach. *Hispanófila*, 1998, no. 123, s. 1–15. [on-line] [cit. 2022-12-01] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/43894957>>

⁹⁶ CÁNDANO FIERRO, Graciela. Burladores y burlados en la literatura ejemplar de España Edad Media. *Caracol*, 2013, no. 3, s. 222–240. [on-line] [cit. 2022-12-12] Dostupné z: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5215984>>

⁹⁷ KAPLAN, Gregory B. Op. cit., 1998.

se zvládl zachovat lépe, což mu udělá radost a dále prohloubí jeho zájem o četbu díla.

V příkladu číslo dvacet je komickou postavou král, který se chtěl naučit alchymii. Příběh se točí kolem darebáka (ve španělštině je použito slovo *golfin*), který žil v bídě a chtěl zbohatnout. Tento darebák se dozvěděl, že se jeden král, který není příliš chytrý, chce naučit alchymii. Vymyslel si proto zázračnou surovinu, pomocí které lze vyrobit zlato. Z dukátů a další příměsi vyrobil kuličky, které pojmenoval tabardit. Potom se rozhodl přijít do města onoho krále a prodat kuličky kořenáři. Král si brzy všiml, že ve městě pobývá někdo, o kom se říká, že umí provádět alchymii. Po nějakém čase se tedy darebák dostal až ke králi, kterému sdělil svůj tajný recept na výrobu zlata z tabarditu. Král byl velmi rád a zlato se naučil vyrábět, ale brzy mu tabardit došel, protože darebák ho vyrobil jen velmi omezené množství. Král si přál, aby mu darebák přinesl další tabardit, čehož darebák využil, slíbil, že tabardit přinese, ale za svou cestu si nechal zaplatit převelkou sumu peněz. Tímto způsobem se darebák zmocnil peněz a už se nikdy nevrátil. Král ale pořád doufal, že se tabarditu dočká a bude si moci vyrábět neomezené množství zlata. Následující ukázka vypráví, co poslové našli v domě darebáka.

E desde que vio que tardava más de quanto devía, envió el rey a su casa por saber si sabían dél algunas nuebas. E non fallaron en su casa cosa del mundo, sinon un arca çerrada e desde que la avrieron, fallaron y un escripto que dizía assí: «Bien creed que non a en 'l mundo tabardíe; mas sabet que vos he engañado, e quanto yo vos dizía que vos faría rico, devíerades me dezir que lo feziesses primero a mí e que me creeríedes.»

A cabo de algunos días, unos omnes estavan riendo e trebejando e escribían todos los omnes que ellos conosçían, cada uno de quál manera era, e dizían: «Los ardidés son fulano e fulano; e los ricos, fulano e fulano; e los cuerdos, fulano e fulano.» E assí de todas las otras cosas buenas o contrarias. E quando ovieron a escribir los omnes de mal recado, escrivieron y el rey.⁹⁸

(Když viděl, že ten člověk otálí s návratem déle, než má, poslal král do jeho domu zyzvědět, zda o něm vědí něco nového. Ale v jeho domě nenašli nic mimo zavřenou skříňku. A když ji otevřeli, našli v ní lístek, na němž bylo napsáno: ‚Věřte opravdu, že není na světě žádný tabardit, ale vězte, že jsem vás povedl; když jsem vám řekl, že vás

⁹⁸ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 152–153.

učiním bohatým, měl jste mi říci, abych nejdříve udělal bohatým sebe a že mně uvěříte.‘ A po několika dnech jacísi lidé žertovali a psali při tom jména všech lidí, které znali, podle toho jaký kdo byl: odvážní jsou pánové ti a ti, bohatí ti a ti, chytrí ti a ti, a tak vypsalí všechny vlastnosti dobré i špatné; a když měli napsat lidi malého rozumu, napsali tam krále.)⁹⁹

Král byl velmi naivní a stále doufal, že se darebák objeví. Ptal se proto lidí, proč ho napsali na seznam jako člověka malého rozumu. Ti mu řekli, že neměl nikdy dávat tolik peněz člověku, o kterém nic nevěděl. Král jim řekl, že se ale mýlí, na což lidé odpověděli, že pokud by se náhodou darebák vrátil, jejich seznam by se nijak nezkrátil, protože pak by byl tím člověkem malého rozumu tento darebák. Důvěřovat chudému darebákovi, že zná návod na to, jak přijít k velkému bohatství, se králi nevyplatilo. Podobně znějí poučné verše, které Juan Manuel složil k tomuto příkladu:

Non aventuredes mucho la tu riqueza,
por consejo del que a grand pobreza.¹⁰⁰

(Majetek ať nikdo v nebezpečí neuvádí,
jestliže mu něco takového chudřas radí.)¹⁰¹

Humor v příkladu číslo dvacet vychází ze situace, kdy naivní král věří prolhanému darebákovi, ale čtenář už ví, že král bude podveden. Směje se tedy naivitě krále a zároveň se tím učí, že si má každého člověka dobře prověřit, než do něj vloží svou důvěru. Později se čtenář směje spolu s lidmi, kteří si z krále dělají legraci, když ho napíše na seznam jako člověka malého rozumu. Komická figurka ukazuje čtenáři, jak se v podobné situaci nemá zachovat.¹⁰²

Ukázali jsme si, že nalezneme humor v příbězích, které Patronio vypráví. Pokud se ale nechceme zaměřit jen na vyprávěné příběhy, ale také na samotnou postavu rádce Patronia, můžeme objevit humor a ironii i v některých jeho výrocích, které nejsou přímou součástí děje poučného příběhu. Nejlépe se v tomto směru Patronio projevuje na konci vyprávěných příběhů, když hovoří k hraběti

⁹⁹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 87.

¹⁰⁰ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 153.

¹⁰¹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 88.

¹⁰² KAPLAN, Gregory B. Op. cit., 1998.

Lucanorovi, ale už mu nevypráví žádný z poučných příběhů, pouze komentuje aktuální situaci. Na konci jednoho z příkladů Patronio říká:

E vos, señor conde Lucanor, si queredes fazer muy grand vuestro daño por aver dineros e darlos do se deven escusar, dígovos que lo podiedes fazer por vuestra voluntad, mas nunca lo faredes por el mi consejo.¹⁰³

(A chcete-li si vy, pane hrabě Lucanore, hodně uškodit tím, že své peníze dáte tam, kde se lze bez nich obejít, pravím vám, že to můžete udělat ze své vůle, ale nikdy to neuděláte na mou radu.)¹⁰⁴

Patronio tedy z pozice rádce hraběti říká, že si může dělat, co sám uzná za vhodné, ale že on mu to neradí. Tento komentář ukazuje na lehce sarkastickou povahu Patronia, který by správně měl hraběti pomáhat v dobrých rozhodnutích.

Postava rádce Patronia je v díle Hrabě Lucanor nejvíce propracovaná a rozvinutá. Právě on je moudrým rádcem, který má za cíl učít hraběte a s ním i všechny čtenáře. Zároveň vypráví všechny pozoruhodné příběhy a dokonce je schopný do knihy zařadit i humorné prvky. V postavě Patronia se tedy nejvíce ukazuje vyspělost Juana Manuela jako zajímavého a nadaného spisovatele, který nám přináší hned několik novinek v oblasti španělské středověké literatury.

¹⁰³ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 109.

¹⁰⁴ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 56.

4.3 Hrabě Lucanor

Hrabě Lucanor nemá v díle tak jasně vykreslené charakterové vlastnosti. Ačkoli je jednou z nejdůležitějších postav, a dokonce je po něm celá kniha pojmenovaná, nemá v knize tolik prostoru jako rádce Patronio, kterého dobře poznáváme skrze vyprávěné příběhy.

Z dialogů vedených mezi hrabětem Lucanorem a rádcem Patroniem zjišťujeme, že hrabě Lucanor bývá velmi nerozhodný, nerad se vrhá do neznáma a neumí moc dobře vyhodnotit nastalé životní situace.¹⁰⁵ Na těchto jeho vlastnostech je pochopitelně založené celé dílo, neboť díky jeho nerozhodnosti si rád nechá poradit od rádce Patronia, z čehož vznikají všechny doprovodné dialogy k vyprávěným příběhům.

Víme, že hrabě Lucanor je muž středního věku a jeho osobní vlastnictví je velmi rozsáhlé.¹⁰⁶ I přesto se snaží chovat podle morálních zásad a nezneužívat svého postavení. Má dobré srdce, rád se vzdělává a není chamtivý. Příklady často bývají založené na naivitě a příliš důvěřivém chování hraběte Lucanora. Hrabě Lucanor často bezelstně věří všemu, co mu lidé povědí, a proto ho následně musí rádce Patronio vyvést z omylu a dát mu další náhled na vzniklou situaci. Učí ho, že ne vždy lidé myslí své skutky tak, jak je ostatním podávají, a že je tedy nutné mít se vždy na pozoru a zamyslet se dříve, než budeme někomu věřit. Dobrou ukázkou je hned úvodní dialog v „Příkladu I: O tom, co se stalo jednomu králi s jeho důvěrným přítelem“ (Exemplo I: De lo que contesçió a un rey con un su privado).

—Patronio, a mí acaesçió que un muy grande omne e mucho onrado, e muy poderoso, e que da a entender que es quanto mio amigo, que me dixo pocos días ha, en muy grant poridat, que por algunas cosas quel acaesçieran, que era su voluntad de se partir desta tierra e non tornar a ella en ninguna manera, e que por el amor e grant fiança que en mí avía, que me quería dexar toda su tierra: lo uno vendido, e lo ál comendado. E pues esto quiere, seméjame muy grand onra e grant aprovechamiento para mí; e vos dezitme e consejadme lo que vos paresçe en este fecho.¹⁰⁷

¹⁰⁵ VIÑALET, Ricardo. Op. cit., 1985, s. 21.

¹⁰⁶ VIÑALET, Ricardo. Op. cit., 1985, s. 21.

¹⁰⁷ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 78.

(„Stalo se mi, Patronio, že mi jeden vznešený, velmi vážený a velmi mocný člověk, který dává najevo, že je mým velkým přítelem, před několika dny ve vši tajnosti řekl, že kvůli nějakým věcem, které se mu přihodily, zamýšlí odejít z této země a rozhodně se do ní nevrátit; a že z velké lásky a velké důvěry, kterou ke mně chová, chtěl by mi přenechat celé své panství, zčásti prodat, zčásti dát do správy. A protože to tak chce udělat, zdá se mi, že to je pro mne velká čest a že mi to je na prospěch. A vy mně povězte a poradte, co si o této záležitosti myslíte.“)¹⁰⁸

Hraběti Lucanorovi vůbec nepřipadá divné, že by jeho přítel zničehonic chtěl odejít z neznámých důvodů do cizí země a přenechat hraběti veškerý majetek. Zároveň je však zvyklý využívat znalostí svého rádce, a proto se ho ptá, jaký na to má názor. Patronio mu následně vypráví příběh, na kterém ukazuje, že to je možná jen zkouška přátelství ze strany mocného člověka, který chce zjistit, zda má v hraběti Lucanorovi opravdového přítele.

Hrabě Lucanor se nechá poměrně snadno přesvědčit a je svým rádcem jednoduše ovlivnitelný. Rady Patronia mu připadají vždy dobré a rozhodne se, že se jimi bude řídit.

Mezi literárními kritiky existuje i názor, že hrabě Lucanor a rádce Patronio jsou v podstatě dva různé aspekty jedné osoby. Jako kdyby hrabě Lucanor zastupoval váhavou část osobnosti a rádce Patronio byl pouze moudrostí hraběte Lucanora, nikoli druhá reálná osoba. Mohlo by tak jít o sebepoznávání psychologických aspektů hraběte Lucanora a myšlenkové pochody v jeho hlavě.¹⁰⁹ Tato interpretace by mohla také dobře zdůvodnit, proč se nám může zdát, že se autor knihy, Juan Manuel, občas identifikuje s postavou hraběte Lucanora a jindy naopak s postavou Patronia. Na druhou stranu je možná až příliš komplikované předpovídat, že by dvě hlavní postavy, které mezi sebou vedou dialog, byly ve skutečnosti pouze rozdvojením myšlenek kolujících v hlavě jedné osoby. V této práci proto zastáváme názor, že původním záměrem autora bylo opravdu čtenářům představit dvě různé postavy, které mají každá svou vlastní, naprosto odlišnou, osobnost a identitu. Skutečnost, že v obou postavách můžeme

¹⁰⁸ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 33.

¹⁰⁹ MANDRELL, James. Literary Theory and Medieval Texts: Authority and the Worldly Power of Language in “El Conde Lucanor“. *South Central Review*, 1991, vol. 8, no. 2, s. 1–18. [on-line] [cit. 2022-11-21] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/3189180>>

občas zaznamenat přítomnost autora knihy, je pravděpodobně zapříčiněná tím, že Juan Manuel se svými postavami velmi sympatizuje.

Je velmi zajímavé sledovat, jak Juan Manuel umí pracovat se svými postavami. Postavy, které vedou dialog, v sobě skrývají mnoho potenciálu. Autoři středověké literatury ale obvykle ještě tento potenciál příliš nerozvíjeli a spíše volili podobnou cestu, jako jsme si ukázali například v knize *Kalíla a Dimna*, kde král a filozof pouze zastávali nějakou funkci ve společnosti, ale nebylo možné je blíže charakterizovat ani určit jejich vlastnosti. U Juana Manuela vidíme, že se s postavami hraběte Lucanora a rádce Patronia snaží více pracovat a zapojovat je do všech příkladů uvedených v knize.

Další funkcí úvodních dialogů mezi hrabětem a rádcem je, že zvyšují důvěryhodnost celého díla a příběhů, které se v něm vyskytují. Rozhovory mezi hrabětem Lucanorem a rádcem Patroniem jsou vždy soukromé a vypadá to, jako kdyby je čtenář mohl zaslechnout jen náhodou. Rozhodně to nejsou v první řadě rozhovory, které by byly určeny pro širší obecnost, kniha je psaná tak, že dialogy jsou představeny jako velmi důvěrné a hrabě se svým rádcem rozmlouvá vždy v soukromí. Hrabě se obvykle svěřuje s nějakou problémovou situací, o které si nepřeje mluvit s nikým jiným než se svým rádcem. Zároveň hrabě svému rádcovi věří, že udrží tajemství a nebude o jeho problémech mluvit s dalšími lidmi. Tím, že jsou příklady zaznamenány v knize, už pochopitelně rozhovory nejsou ryze soukromého charakteru, ale i pouhá myšlenka čtenáře, že dialog je soukromý, dodává příkladům na důležitosti.¹¹⁰

Sociální status postav je pro čtenáře další podstatnou informací. Autor již tradičně zvolil moudrého rádce a hraběte, který má ve společnosti rovněž vysoké postavení a bude tak čtenáři dobře přijímán.¹¹¹ Tento výběr není náhodný, ale pokračuje v osvědčeném modelu. Již víme, že v knize *Kalíla a Dimna* vedl rozhovor král a filozof. Význam postav pro společnost je tedy ve zmíněných dílech velmi podobný. Jelikož lidé mají od pradávna tendenci soudit jiné lidi podle jejich vzdělání a bohatství, budou snáze věřit radám, které udílí rádce

¹¹⁰ GRABOWSKA, James A. The Rhetoric of Power in Juan Manuel's "El Conde Lucanor". *South Central Review*, 1994, vol. 11, no. 3, s. 45–61. [on-line] [cit. 2022-12-05] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/3190245>>

¹¹¹ GRABOWSKA, James A. Op. cit., 1994.

svému hraběti, než kdyby v knize vystupovali dva chudí kamarádi neznámého původu. Takové postavy by totiž nikdo nebral vážně. Ve všech příkladech se hrabě Lucanor radí s Patroniem předtím, než sám podnikne jakékoli kroky v řešení problému. Díky tomu neztratí bohatství, čest ani své postavení ve společnosti.¹¹²

V následující podkapitole se podíváme na postavy zvířat, které se často objevují v příhodách, které Patronio hraběti vypráví.

¹¹² GRABOWSKA, James A. Op. cit., 1994.

4.4 Postavy zvířat

Jak už jsme si mohli všimnout v předešlých kapitolách, využití zvířecích postav v díle *Hrabě Lucanor* není nijak výjimečné. Postavy zvířat ve středověké literatuře mají dlouhou tradici a příběhy s nimi jsou velmi vyhledávané, o čemž svědčí například úspěch právě *Ezopových bajek* či knihy *Kalila a Dimna*. Mezi zvířecí postavy, které vystupují v díle Juana Manuela, patří: liška, havran, vlaštovka, lev, kohout, koroptev, výr, býk, mravenec, sokol, orel, volavka a vrabec. V této práci se zaměříme na postavu lišky a podíváme se, v jakých příkladech se liška v díle *Hrabě Lucanor* objevuje.

Liška je v nejrůznějších bajkách velmi oblíbenou a tradiční postavou. Díky tomu také vzniklo úsloví „mazaný jako liška“. Postava lišky má totiž obvykle schopnost přechytračit ostatní zvířata. Ostatně i o tom je příběh, který jsme v této práci rozebírali s ohledem na jeho literární vzory, tedy příběh lišky s havranem. Na podobném principu je založen i „Příklad XII: O tom, co se stalo lišce s kohoutem“ (Exemplo XII: De lo que contesçió a un raposo con un gallo). V tomto příběhu se kohout rozhodl vyjít si do polí daleko od domu. Zahlédla ho ale liška a šla za ním, protože ho chtěla ulovit. Toho si kohout všiml a rychle vzlétl na strom. Liška za ním nemohla a chvíli nevěděla, co dělat. Své kořisti se ale vzdát nechtěla, a tak přemýšlela, jak kohouta dostane dolů. Nejprve kohoutovi začala lichotit a říkala mu, ať slétne dolů a jde se s ní projít po poli. Na kohouta ale lichotky nefungovaly a zůstal dál na stromě. Liška tedy zkusila opačnou strategii a začala kohoutovi vyhrožovat, že mu provede něco zlého. Toho se ale kohout také nezalekl, protože dobře věděl, že nahoře na stromě je před liškou v bezpečí. Liška tedy musela vymyslet, jak dostat kohouta dolů ze stromu, když on sám dolů neslétne. Zvolila tento způsob:

E desde el raposo entendió que por todas estas maneras non le podía engañar, endereçó al árbol e començó a roer en él con los dientes e dar en él muy grandes golpes con la cola. E el cativo del gallo tomó miedo sin razón, non parando mientes cómo aquel miedo que el raposo le ponía non le podía enpeçer, e espantóse de valde e quiso foír a los otros árboles en que cuidava estar más seguro, que non pudo llegar al monte, mas llegó a otro

árbol. E de que el raposo entendió que tomava miedo sin razón, fue en pos él; e así lo levó de árbol en árbol fasta que lo sacó del monte e lo tomó, e lo comió.¹¹³

(A když liška viděla, že ho nemůže oklamat tak ani tak, zamířila ke stromu a začala ho zuby ohryzávat a ocasem silně do něho bušit. A ten zajatý kohout se bez příčiny postrašil nepochopiv, že onen strach, který v něm liška vzbuzuje, je planý; zbytečně se vyděsil a chtěl přehnout na jiné stromy, na nichž by byl více v bezpečí, jak myslel; když už se nemohl dostat do lesa, letěl na druhý strom. A jakmile liška viděla, že kohout má bez důvodu strach, běžela za ním a tak ho proháněla ze stromu na strom, až ho dostala dolů, lapila ho a sežrala.)¹¹⁴

V tomto příkladu liška opět prokázala svou vychytralost a kohouta přelstila. Musela přemýšlet nad několika různými způsoby, jak dosáhnout svého cíle, kterého se za žádnou cenu nechtěla vzdát. Vidíme, že obě zvířata, liška i kohout, mají v příběhu lidské vlastnosti. Uvažují jako lidé, promlouvají na sebe, musí se umět rozhodnout a najít řešení nastalé situace. Velmi lehce si proto místo lišky a kohouta můžeme představit člověka, který bude v podobné situaci. Příklad nám chce sdělit, že nesmíme nikdy bez důvodu pocítit strach, jako se to stalo kohoutovi, protože bychom zbytečně špatně skončili.

Juan Manuel využil postavu lišky i v „Příkladu XXIX: O tom, co se stalo lišce, která si lehla na ulici a dělala mrtvou“ (Exemplo XXIX: De lo que contesció a un raposo que se echó en la calle e se fizo muerto). V tomto příběhu byla liška v noci ve dvoře u slepic. Když chtěla odejít, zjistila, že už je den a že by si jí všimli lidé, takže se nemůže skrýt. Rozhodla se tedy, že si lehne na ulici a bude dělat, že je mrtvá.

A cabo de una pieça passó por y un omne, e dixo que los cabellos de la fuente del raposo que eran buenos para poner en la fuente de los moços pequeños porque nos les aojen. E trasquiló con unas tiseras de los cabellos de la fuente del raposo.

Después vino otro, e dixo esso mismo de los cabellos del lomo, e otro, de las ijadas. E tantos dixieron esto fasta que lo trasquilaron todo. E por todo esto, nunca se movió el raposo, porque entendía que aquellos cabellos non le fazían daño en los perder.

Después vino otro e dixo que la uña del polgar del raposo que era buena para guaresçer de los panarizos; e sacógela. E el raposo non se movió.

¹¹³ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 125.

¹¹⁴ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 67.

E después vino otro que dixo que el diente del raposo era bueno para el dolor de los dientes, e sacógelo. E el raposo non se movió.¹¹⁵

(A po chvíli šel tamtudy jeden člověk a řekl si, že chlupy z liščina čela jsou dobré k tomu, aby se dávaly na čelo malým dětem, aby je nikdo neuhranul. A ustríhl nůžkami chlupy z liščina čela. A pak přišel jiný člověk a řekl totéž o chlupech ze hřbetu a jiný o chlupech z boků. A řeklo to tolik lidí, až lišku ostríhali celou. A přesto se liška vůbec nepohnula, protože pochopila, že neutrpí škodu, když ztratí chlupy. A tu přišel jiný člověk a řekl si, že dráp z liščina palce je dobrý na vyléčení vředu na ruce, a sebral jí ho. A liška se nehnula. A pak přišel jiný člověk, který řekl, že liščin zub je dobrý na bolení zubů, a vytrhl jí ho. A liška se nehnula.)¹¹⁶

Další člověk chtěl ale lišce vyjmout nožem srdce, protože si myslel, že je dobré na bolesti srdce. Liška si uvědomila, že pokud si nechá vzít srdce, zemře. Řekla si, že bude lepší odvážit se jakéhokoli činu, než čekat, až jí někdo vezme život. Rozhodla se tedy utéct, což se jí také povedlo.

Rádce Patronio si vybral příběh o lišce, aby hraběti řekl, že je někdy lepší nechat být věci, které můžeme strpět bez velké škody. Pokud ale hrozí, že se nám stane něco, co nám přinese velkou újmu, je nutné se proti tomu postavit a bojovat. V takovém případě je lepší, aby člověk zemřel při obraně svého práva, než aby snášel věci, co mu velmi uškodí.

Postava lišky má jako již tradičně dobrý úsudek, zvolí taktiku, jak nepřijít o život. Předstírat smrt funguje zpočátku velmi dobře, nikdo nechce zabít již mrtvou lišku. Náhle se ale situace otočí a liška se nachází v ohrožení života právě kvůli předstírané smrti. Musí tedy rychle vymyslet jiný způsob, jak si život uchovat. Zvolí útěk s nejistým výsledkem, díky kterému má ale větší šanci přežít, než kdyby dál zůstala ležet. Příběh je zaměřený hlavně na psychologické procesy, kterými si musí liška během ležení na ulici a předstírání smrti projít.¹¹⁷

Liška z příběhu přemýšlí nad stejnou otázkou, nad jakou přemýšlí příbuzný hraběte Lucanora. Hrabě Lucanor totiž v úvodním dialogu říká, že jeho

¹¹⁵ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 201.

¹¹⁶ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 126–127.

¹¹⁷ MIGUEL MARTÍNEZ, Emilio de. La fábula del “zorro que se hizo el muerto” en Juan Ruiz y en Don Juan Manuel (Análisis literario). *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, 1984, vol. 57, s. 65–98. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2021. [on-line] [cit. 2022-12-06] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/obra/la-fabula-del-zorro-que-se-hizo-el-muerto-en-juan-ruiz-y-en-don-juan-manuel-979645>>

příbuzný žije v jiné zemi, kde trpí různá příkoří. Neví, zda má příkoří dál trpět, nebo má raději riskovat, že přijde o všechno, a pokusit se učinit konec všemu zlému, co mu ostatní lidé provádí. Příběh příbuzného hraběte Lucanora je tedy velmi podobný příběhu lišky. Juan Manuel často využíval zvířecího světa a dával z něj lidem příklady. Rozhodnutí, ke kterému dospěla liška, můžeme stejně dobře přenést do lidského světa a poradit stejné chování příbuznému hraběte Lucanora.¹¹⁸

Všimli jsme si, že Juan Manuel přenáší do svých knih různými způsoby i část sebe. Víme, že byl na své spisovatelské umění opravdu hrdý a zároveň se snažil čtenáře vychovávat, takže jim předával své vlastní přístupy k různým situacím v životě. V následující kapitole se proto zaměříme na otázku, zda v díle *Hrabě Lucanor* můžeme najít některé autobiografické prvky.

¹¹⁸ MIGUEL MARTÍNEZ, Emilio de. Op. cit., 1984.

5 Autobiografické prvky

Je zajímavé sledovat, jakým způsobem Juan Manuel vystupuje ve svých knihách a zapojuje tak sám sebe do díla. Nejen, že uvádí biografické informace o sobě samém, představuje své knihy, případně píše o záměrech své tvorby, například v prologu, ale nezřídka kdy se stává, že můžeme přítomnost autora vypožorovat i v některé z jeho postav. Často zmiňuje své předešlé knihy, ke kterým se jako autor hlásí. Dalším zajímavým jevem je, že se někdy autor objeví v textu na konci knihy, aby ji dokončil.¹¹⁹ To můžeme pozorovat právě v díle *Hrabě Lucanor*:

Agora, señor conde Lucanor, demás de los enxiemplos e proverbios que son en este libro, vos he dicho assaz a mi cuidar para poder guardar el alma e aun el cuerpo e la onra e la fazienda e el estado, e, loado a Dios, segund el mio flaco entendimiento, tengo que vos he cumplido e acabado todo lo que vos dixere.

E pues assí es, en esto fago fin a este libro.

E acabólo don Johan en Salmerón, lunes, XII días de junio, era de mil e CCC e LXX e tres años.¹²⁰

(Ted', pane hrabě Lucanore, mimo příklady a přísloví, která jsou v této knize, jsem vám pověděl, co podle mého mínění stačí k tomu, abyste mohl pečovat o svou duši a také o své tělo, důstojnost, majetek a stav, a podle svého slabého rozumu mám za to, že jsem naplnil a dokončil všechno to, co jsem vám řekl. A protože tomu je tak, činím tím konec této knize. A ukončil ji don Juan v Salmeronu v pondělí XII. dne měsíce června, v roce éry tisícím CCC LXX třetím (A. D. 1335).)¹²¹

Autor navozuje dojem, že ho jedna z postav poprosila o napsání knihy. Zároveň přidává do textu i místo a datum, kdy dílo vzniklo. Na konci knihy dochází k zajímavému jevu. Vypadá to, jako kdyby autor splynul s postavou rádce Patronia. Patronio ukončuje knihu a zároveň skrze něj promlouvá i Juan Manuel.¹²²

¹¹⁹ SCHOLBERG, Kenneth R. Juan Manuel, Personaje y Autocrítico. *Hispania*, 1961, vol. 44, no. 3, s. 457–460. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/335408>>

¹²⁰ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 340.

¹²¹ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 232.

¹²² SCHOLBERG, Kenneth R. Op. cit., 1961.

Přítomnost autora v knize je viditelná i v jednotlivých příkladech. Na konci každého z nich je totiž formulace, ve které autor sděluje, že mu příklad přišel dobrý, a proto ho nechal zapsat do této knihy.¹²³ Ve všech příkladech zní velmi podobně, na ukázkou si vybereme závěr příkladu číslo dvacet osm:

E entendiendo don Juan que este enxemplo era bueno, fizolo escribir en este libro e fizo estos viessos que dizen assí:...

(A don Juan usoudil, že tento příklad je velmi dobrý, dal ho zapsat do této knihy a složil verše, které říkají:...)

Po této či jiné podobné větě vždy následují poučné verše, které slouží k didaktickým účelům. Juan Manuel se drží stále stejného postupu u každého příkladu, čímž zpřehledňuje strukturu svého díla. Verše jsou navíc graficky oddělené od zbytku textu, takže je čtenář v knize snadno nalezne. Díky rýmu jsou verše snadno zapamatovatelné a čtenář je proto spíše udrží v mysli. V těchto pasážích tak autor působí jako prostředník mezi vyprávěným příběhem a čtenářem. Juan Manuel zahrnováním sebe samého do díla opět potvrzuje vnímání důležitosti svého autorství. Narušuje tím hranici mezi dílem a autorem a obě vrstvy dokáže jednoduše prolnout.

Juan Manuel na sebe v knihách často odkazuje, jeho přítomnost můžeme cítit po celou dobu čtení díla. I proto se stal natolik zajímavým a studovaným autorem. Liší se tím totiž od ostatních autorů tvořících v tehdejší době. Obvyklým postupem středověkého spisovatele totiž bylo distancování se od díla a udržení si jisté míry anonymity. Jasně rozpoznatelná přítomnost autora v díle byla jedním z mnoha přínosů Juana Manuela pro rozvoj španělské středověké literární tradice.¹²⁷ Nesmíme zapomenout, že Juan Manuel se pohyboval v literárním prostředí, které bylo velmi odlišné od našeho současného. Možnosti tvorby a čerpání z pramenů od jiných autorů byly v té době opravdu omezené. I proto je

¹²³ SCHOLBERG, Kenneth R. Op. cit., 1961.

¹²⁴ MANUEL, Don Juan. Op. cit., 2020, s. 199.

¹²⁵ MANUEL, Juan. Op. cit., 1961, s. 125.

¹²⁶ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 53.

¹²⁷ STURM, Harlan G. Author and Authority in "El Conde Lucanor". *Hispanófila*, 1974, no. 52, s. 1–9. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/43807570>>

význam jeho díla tak velký a do dnešní doby vzbuzuje originalita jeho tvorby obdiv mnoha literárních kritiků.¹²⁸

Juan Manuel vkládá do knih svůj život i svoji osobnost. Neznamená to však, že díky tomu můžeme považovat *Hraběte Lucanora* za autobiografické dílo. Autor je v knize přítomný a existuje mnoho pasáží, kde ho můžeme bezpečně rozpoznat. Zabývá se tématy, která se kolem něj objevují, sděluje své názory na konkrétní situace, předává postavám své myšlenky, zahrnuje do příběhu své osobní zkušenosti. V některých případech se psychologicky identifikuje se svými postavami, především pak s hrabětem Lucanorem a s rádcem Patronem, tudíž v knize určitě některé autobiografické prvky nalezneme. Jako celek ale *Hrabě Lucanor* není autobiografickým dílem.¹²⁹

¹²⁸ CHECA, Jorge. Review of Patronio y Lucanor: La lectura inteligente “En el tiempo que es turbio,” by Marta Ana Diz. *Hispanic Journal*, 1986, vol. 7, no. 2, s. 129–131. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/44284102>>

¹²⁹ SOTELO, Alfonso I. Op. cit., 2020, s. 56–57.

6 Závěr

Rozebrali jsme dílo jednoho z nejvýznamnějších španělských autorů středověké literatury a zároveň osobnosti, která se stala zdrojem inspirace pro budoucí generace spisovatelů, Juana Manuela. Dílo *Hrabě Lucanor* vzbudilo zájem mnoha literárních kritiků, především kvůli svému didaktickému přístupu, který je však zároveň obohacen o skvěle zakomponované beletristické prvky. Touha vzdělávat čtenáře, ale současně jim přinášet všechna ponaučení v zajímavých příbězích, které se budou číst s lehkostí, nutila Juana Manuela, aby neustále zlepšoval své spisovatelské umění. Skutečnost, že je jeho dílo vyhledávanou četbou i pro dnešní čtenáře, ukazuje na jeho talent, odhodlání a pracovitost.

Existuje mnoho studií, které se zabývají literárními vzory Juana Manuela. V této práci jsme tedy představili hned několik dřívějších děl a ukázali si, jak jimi bylo dílo *Hrabě Lucanor* ovlivněno. Seznamujeme se s knihou *Kalíla a Dimna*, *Disciplina clericalis*, ale i dalšími díly a autory. Díky ukázkám z jednotlivých sbírek vidíme způsob, jakým Juan Manuel pracoval s vybranými náměty. Struktura knihy *Hrabě Lucanor* je velmi podobná starším povídkovým cyklům, ale i z tohoto pohledu se Juan Manuel snažil svou tvorbu co nejvíce vylepšit. Jeho cílem bylo, aby byla kniha dostupná každému, kdo si ji bude chtít přečíst. Nepředpokládal, že čtenáři budou příliš vzdělaní a moudří, a proto zvolil jazyk, kterému všichni porozumí.

Nejdůležitější věcí je pro Juana Manuela otázka dobra a mravních hodnot. Jeho příběhy tedy ukazují čtenářům, jak se chovat, aby jejich chování bylo prospěšné pro ně samotné i pro celou společnost. Důležité je, aby se člověk choval poctivě a upřímně. Naopak je v knize odsuzována lež, chamtivost a přetvářka. Kniha by měla vést čtenáře ke správnému chování a ke spáse jeho duše.

Je pozoruhodné sledovat, jak dobře Juan Manuel zná soudobou společnost. Postavami v jeho díle nejsou jen lidé z jeho nejbližšího okolí, ale dokázal ve svých příbězích představit postavy z nejrůznějších vrstev společnosti. Pracoval s postavami různého zaměstnání, národnosti i náboženského vyznání. Zapojil do

díla i postavy historické a postavy zvířat. V díle má své místo král, ale i obyčejný sedlák.

V díle vystupují dvě hlavní postavy vedoucí dialog, hrabě Lucanor a jeho rádce Patronio. Obě postavy mají svou vlastní osobnost a čtenář je může charakterizovat. Tímto se odlišují například od krále a filozofa v díle *Kalila a Dimna*, kteří měli v knize podobnou funkci jako hrabě Lucanor a rádce Patronio, ale tyto postavy ještě nebyly tak propracované. Psychologický rozměr díla a možnost čtenáře identifikovat se s jednotlivými postavami v knize je jedna z mnoha předností, kterou dílo *Hrabě Lucanor* nabízí.

7 Resumé

Cílem této diplomové práce je analýza středověkého díla *Hrabě Lucanor*. Do tématu nás uvede kapitola o autorovi knihy, ve které si nastíníme život Juana Manuela i jeho literární tvorbu. Následující kapitola se věnuje literárním vzorům, které dílo Juana Manuela ovlivnily. Představíme si důležité osobnosti i knihy, kterými se autor inspiroval. Pro lepší přehlednost dále rozvíjíme toto téma v podkapitolách o dílech *Kalíla a Dimna* a *Disciplina clericalis*. Tato dvě díla bývají tradičně považována za největší zdroj inspirace Juana Manuela.

Po kapitolách objasňujících autorovy myšlenky ohledně literární tvorby a pojednávajících o jeho vzorech při volbě námětů a struktury díla se přesouváme ke kapitolám o postavách díla *Hrabě Lucanor*. Postupně představujeme různé postavy, které se v díle objevují. Rozebereme historické postavy, postavy zvířat, ale především dvě hlavní postavy z knihy, hrabě Lucanora a rádce Patronia. U postavy rádce Patronia zmíníme i humor, kterého si v díle můžeme všimnout.

Poslední kapitola je věnovaná autobiografickým prvkům a zamyšlením nad tím, jakým způsobem se Juan Manuel objevuje ve své vlastní knize. Autor má v díle *Hrabě Lucanor* zásadní roli, jelikož skrze své postavy předává své vlastní myšlenky, morální hodnoty a snaží se pomocí poučných příběhů vychovávat čtenáře. Velmi dobře si uvědomuje svou roli autora a snaží se zachovat si svůj vlastní osobitý styl.

Tato diplomová práce tedy shrnuje zásadní myšlenky Juana Manuela, jeho život, dílo i přístup k didaktické literatuře. Vyzdvihuje jeho schopnost kombinovat didaktické a beletristické prvky a analyzuje některé z příkladů, které kniha *Hrabě Lucanor* nabízí.

8 Resumen

El objetivo de esta presente tesis es el análisis de la obra medieval *El Conde Lucanor*. Para introducir este tema, empezamos con el capítulo dedicado al autor, en que esbozamos la vida de don Juan Manuel y su obra literaria. El siguiente capítulo está dedicado a las fuentes literarias que influyeron en la obra de don Juan Manuel. Presentamos personajes y libros importantes que inspiraron al autor. Para orientarnos mejor, este tema lo desarrollamos en los dos capítulos siguientes sobre las obras *Calila e Dimna* y *Disciplina clericalis*. Tradicionalmente, estas dos obras son consideradas como la mayor fuente de inspiración de don Juan Manuel.

Después de los capítulos que aclaran el pensamiento del autor sobre la creación literaria y que tratan de sus fuentes literarias a la hora de escoger los temas y la estructura de la obra, pasamos a los capítulos dedicados a los personajes de la obra *El Conde Lucanor*. Presentamos varios personajes que se encuentran en la obra, uno por uno. Analizamos los personajes históricos, los animales personificados, y, sobre todo, los dos personajes claves, el conde Lucanor y su consejero Patronio. Junto con el personaje del consejero Patronio, mencionamos el humor que también podemos notar en la obra.

El último capítulo está dedicado a los rasgos autobiográficos y a la reflexión sobre la forma en que don Juan Manuel aparece en su propio libro. El autor tiene un papel esencial en la obra *El Conde Lucanor*, porque transmite sus propios pensamientos y valores morales a través de sus personajes y trata de educar a los lectores por medio de las narraciones didácticas. Es muy consciente de su papel de autor y trata de mantener su propio estilo característico.

Esta presente tesis resume las ideas fundamentales de don Juan Manuel, su vida, obra y su actitud ante la literatura didáctica. Destaca su capacidad de combinar elementos didácticos y narrativos y analiza algunos de los ejemplos que el libro *El Conde Lucanor* ofrece.

9 Bibliografie

ALBORG, Juan Luis. *Historia de la literatura española*. Tomo I: Edad Media y Renacimiento. Madrid: Gredos, 1992.

ALFONS, Petr. *Disciplina clericalis (Výchova žáků)*. Přel. Edita Mendelová. Brno: Cesta, 1997.

ALFONSI, Petri. *Disciplina clericalis*. [on-line] [cit. 2022-11-13] Dostupné z: <<https://www.thelatinlibrary.com/alfonsi.disciplina.html>>

BARROS, Michelle. Calila e Dimna y su transposición formal y temática en El conde Lucanor de Don Juan Manuel. *V Congreso Internacional de Letras*, Buenos Aires, Argentina, 2012. [on-line] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<http://eventosacademicos.filo.uba.ar/index.php/CIL/V-2012/paper/viewFile/2269/141>>

BARTOŇKOVÁ, Dagmar. Bajka v antice. In *Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda, 1976.

BAUTISTA AVALLE-ARCE, Juan. Una tradición literaria: el cuento de los dos amigos. *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 1957, vol. 11, no. 1, s. 1–35. [on-line] [cit. 2022-11-15] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/40297062>>

BĚLIČ, Oldřich. *Dějiny španělské literatury I*. Praha: SPN, 1964.

CACHO BLECUA, Juan Manuel, LACARRA, María Jesús. El arte de narrar. In *Calila e Dimna*. Ed. Juan Manuel Cacho Blecua, María Jesús Lacarra, Madrid: Castalia, 1984.

CÁNDANO FIERRO, Graciela. Burladores y burlados en la literatura ejemplar de España Edad Media. *Caracol*, 2013, no. 3, s. 222–240. [on-line] [cit. 2022-12-12] Dostupné z: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5215984>>

EZOP. *Ezopovy bajky*. Přel. Rudolf Kuthan. Praha: Mladá fronta, 1975.

GIMÉNEZ SOLER, Andrés. *Don Juan Manuel. Biografía y estudio crítico*. Zaragoza: Tip. La Académica, 1932. [on-line] [cit. 2022-09-10] Dostupné z: <https://bibliotecavirtual.aragon.es/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=3706397>

GONZÁLEZ MUELA, Joaquín. Introducción. In *Libro del caballero Zifar*. Ed. Joaquín González Muela, Madrid: Castalia, 1982.

GONZÁLEZ PALENCIA, Ángel. Obras de don Juan Manuel. In Manuel, Don Juan. *El Conde Lucanor*. Ed. Ángel González Palencia, Zaragoza: Editorial Ebro, 1960.

GRABOWSKA, James A. The Rhetoric of Power in Juan Manuel's "El Conde Lucanor". *South Central Review*, 1994, vol. 11, no. 3, s. 45–61. [on-line] [cit. 2022-12-05] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/3190245>>

HERNANDEZ, Gloria. The Libro de los ejemplos del Conde Lucanor and the Panchatantra: Translatio, Power, and Comparison. *Literature Compass*, 2014, vol. 11, no. 7, s. 435–444. [on-line] [cit. 2022-11-07] Dostupné z: <<https://compass-onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.is.cuni.cz/doi/pdf/10.1111/lic3.12158>>

CHECA, Jorge. Review of Patronio y Lucanor: La lectura inteligente "En el tiempo que es turbio," by Marta Ana Diz. *Hispanic Journal*, 1986, vol. 7, no. 2, s. 129–131. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/44284102>>

IBN AL-MUKAFFA, Abdalláh. *Kalíla a Dimna*. Přel. Jaroslav Oliverius, Praha: Gema Art, 2005.

KAPLAN, Gregory B. Innovation and Humor in Three of "El Conde Lucanor's" Most Amusing "Exemplos": A Freudian Approach. *Hispanófila*, 1998, no. 123, s. 1–15. [on-line] [cit. 2022-12-01] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/43894957>>

KELLER, J. P. The Structure of the Poema de Fernán González. *Hispanic Review*, 1957, vol. 25, no. 4, s. 235–246. [on-line] [cit. 2022-11-29] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/470733>>

KULT, Luděk. Juan Manuel a jeho „Hrabě Lucanor“. In Manuel, Juan. *Hrabě Lucanor*. Přel. Luděk Kult. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961.

LACARRA, María Jesús. El cuento medieval: cruce de culturas. *Revista de poética medieval*, 2015, vol. 29, s. 11–18. [on-line] [cit. 2022-11-17] Dostupné z: <<https://doi.org/10.37536/RPM.2015.29.0.53245>>

LEPAŘ, František. *Bajky aisópovské*. Jičín: Kněhkupectví Jana Paška, 1881.

MACPHERSON, Ian. Amor and Don Juan Manuel. *Hispanic Review*, 1971, vol. 39, no. 2, s. 167–182. [on-line] [cit. 2022-11-15] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/471602>>

MANDRELL, James. Literary Theory and Medieval Texts: Authority and the Worldly Power of Language in “El Conde Lucanor“. *South Central Review*, 1991, vol. 8, no. 2, s. 1–18. [on-line] [cit. 2022-11-21] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/3189180>>

MANUEL, Don Juan. *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor e de Patronio*. Ed. Alfonso I. Sotelo, Madrid: Cátedra, 2020.

MANUEL, Juan. *Hrabě Lucanor*. Přel. Luděk Kult. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961.

MARÍN, Diego. El Elemento Oriental en D. Juan Manuel: Síntesis y Revaluación. *Comparative Literature*, 1955, vol. 7, no. 1, s. 1–14. [on-line] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/1769057>>

MERINO, José María. Sobre esta versión. In *Calila y Dimna*. Ed. José María Merino, Madrid: Páginas de espuma, 2016.

MIGUEL MARTÍNEZ, Emilio de. La fábula del “zorro que se hizo el muerto” en Juan Ruiz y en Don Juan Manuel (Análisis literario). *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, 1984, vol. 57, s. 65–98. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2021. [on-line] [cit. 2022-12-06] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/obra/la-fabula-del-zorro-que-se-hizo-el-muerto-en-juan-ruiz-y-en-don-juan-manuel-979645>>

ORTIZ BALLESTEROS, Antonia María. Actualización didáctica de las fábulas: la integración de aprendizajes lingüísticos y literarios desde una perspectiva pragmática. *Lectura y Signo*, 2015, no. 10, s. 127–139. [on-line] [cit. 2022-11-06] Dostupné z: <<https://doi.org/10.18002/lys.v0i10.2654>>

PHAEDRUS. *Fabulae Aesopiae*. Ed. J. G. S. Schwabii. Londýn: A. J. Valpy, A. M., 1822.

PHAEDRUS. Phaedrový bajky. Přel. Václav Bahník. In *Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda, 1976.

SCHOLBERG, Kenneth R. Juan Manuel, Personaje y Autocrítico. *Hispania*, 1961, vol. 44, no. 3, s. 457–460. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/335408>>

SOTELO, Alfonso I. Introducción. In Manuel, Don Juan. *Libro de los enxiemplos del Conde Lucanor e de Patronio*. Ed. Alfonso I. Sotelo, Madrid: Cátedra, 2020.

STURM, Harlan G. Author and Authority in “El Conde Lucanor”. *Hispanófila*, 1974, no. 52, s. 1–9. [on-line] [cit. 2022-11-18] Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/43807570>>

VIDMANOVÁ, Anežka. Intelektuál ve střetu kultur. In Alfons, Petr. *Disciplina clericalis (Výchova žáků)*. Přel. Edita Mendelová. Brno: Cesta, 1997.

VIÑALET, Ricardo. El Infante de la prosa castellana. In Manuel, Don Juan. *El conde Lucanor*. Ed. Dania Pérez Rubio, La Habana: Arte y Literatura, 1985.

Calila e Dimna. Ed. Juan Manuel Cacho Blecua, María Jesús Lacarra, Madrid: Castalia, 1984.

Poema de Alfonso Onceno, rey de Castilla y de León. Ed. Tomás Antonio Sánchez, Pedro José Pidal, Florencio Janer. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2008. [on-line] [cit. 2022-11-04] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcp8499>>

Poema de Fernán González. Ed. Ramón Menéndez Pidal. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 1999. [on-line] [cit. 2022-11-29] Dostupné z: <<https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc9p2z6>>